

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

СТАНОВИЩЕ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ СІМЕЙ ІЗ ДІТЬМИ, ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ ТА ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ В УМОВАХ ВІЙНИ

СОС ДИТЯЧІ
МІСТЕЧКА
УКРАЇНА

СОС ДИТЯЧІ
МІСТЕЧКА
УКРАЇНА

Звіт написаний на замовлення та за фінансової підтримки СОС Дитячі містечка в Україні.

Погляди, викладені в цьому звіті, належать його авторам і не можуть у жодному разі вважатися такими, що висловлюють офіційну позицію СОС Дитячі містечка в Україні.

Автори:

Світлана Щербань
Андрій Черноусов
Олена Прашко

Редактор:

Лариса Мінченко

Дизайн:

Оксана Белей

Звіт містить результати дослідження та ключові висновки щодо становища сімей із дітьми, ПС, ДБСТ в умовах війни.

ЗМІСТ

05

Вступ та опис методології

07

Результати опитування внутрішньо переміщених батьків

28

Проблеми та потреби прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу

55

ДБСТ і ПС під час війни: статистика та законодавство

68

Висновки

Умовні скорочення

- **ВПО** — внутрішньо переміщена особа
- **ДБСТ** — дитячий будинок сімейного типу
- **ЗУ** — закон України
- **Нацсоцслужба** — Національна соціальна сервісна служба
- **НПА** — нормативно-правовий акт
- **ОТГ** — об'єднана територіальна громада
- **ПС** — прийомна сім'я
- **РФ** — російська федерація
- **ССД** — служба у справах дітей
- **СФВ** — сімейні форми виховання
- **ТОТ** — тимчасово окуповані території
- **ЦПК** — Цивільний процесуальний кодекс України

Вступ та опис методології

Війна вплинула на всіх, але сім'ї з дітьми є однією з найуразливіших категорій населення в цей час. Неможливість знайти житло на довготривалій термін, труднощі з працевлаштуванням, брак коштів на придбання теплих речей, побутової техніки і навіть їжі та ліків для дітей спричиняються до вкрай складної адаптації багатьох внутрішньо переміщених сімей. Ці люди потребують сторонньої підтримки, і їхня кількість зростає. Наближення морозів, регулярні пошкодження комунальної та енергетичної інфраструктури, погрози застосування ядерної зброї, руйнування житлового фонду призводять до збільшення внутрішнього переміщення в країні. Але виявити такі сім'ї складно. Частина ВПО не усвідомлює критичності свого становища та впливу негативних обставин на дітей, частина не знає, куди звертатися, ще частина намагається вирішити свої проблеми з допомогою рідних. Брак персоналу та високе навантаження на соціальні служби також не дають змоги проводити оцінку та здійснювати супровід внутрішньо переміщених осіб, навіть тих, хто заявляє про певні проблеми. Саме тому важливим є виявлення актуальних потреб сімей із дітьми. Особливо це стосується сімейних форм виховання, таких як прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Останні є найуразливішими, адже зазвичай мають більший склад сім'ї, а отже, потребують відповідних умов проживання. Частина дітей також може потребувати соціальних, психологічних, психіатричних та реабілітаційних послуг.

Саме тому **метою** цього дослідження є **вивчення потреб і проблем як внутрішньо переміщених сімей із дітьми, так і внутрішньо переміщених прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу**. Дослідження дало змогу оцінити їхнє становище після переміщення і зрозуміти, наскільки потрібно збільшити гуманітарну, соціальну та психологічну підтримку батьків із дітьми, ПС, ДБСТ, які їхні проблеми та потреби є ключовими і з чим вони не можуть впоратися самостійно. Збір даних відбувався у вересні — листопаді 2022 року.

■ *Методологія дослідження*

Сім'ї з дітьми. Опитування батьків-переселенців, які мають неповнолітніх дітей, проводилося в областях, які прийняли значну кількість ВПО і розташовані на різній відстані від зони бойових дій (Дніпропетровська, Полтавська, Харківська, Львівська, Чернівецька, Вінницька області). Загалом було опитано 302 батьків методом особистого інтерв'ю (face-to-face) з використанням закритого опитувальника. Завданням дослідження було виявити ключові проблеми та потреби сімей із дітьми в умовах війни, тому збір даних проводився в місцях компактного проживання ВПО, а також у пунктах роздачі гуманітарної допомоги та надання інформаційних послуг. Опитування є розвідувальним і таким, що показує становище та основні проблеми сімей із дітьми після переміщення, які потребують гуманітарного реагування та допомоги. Дослідження доповнене 10 глибинними інтерв'ю з батьками і 9 глибинними інтерв'ю з дітьми з числа внутрішньо переміщених сімей.

Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Було відвідано 8 дитячих будинків сімейного типу та 2 прийомні сім'ї. Під час кожного візиту проведено інтерв'ю з вихователем і хоча б із однією дитиною, а також заповнено картку спостережень. Загалом було проведено 10 інтерв'ю з вихователями та 12 інтерв'ю з дітьми.

Глибинні експертні інтерв'ю з психологами, представниками державних органів влади, працівниками соціальних служб у справах дітей, представниками громадських організацій, які, зокрема, займаються прийомними сім'ями та ДБСТ. Загалом було проведено 10 інтерв'ю.

Аналіз нормативно-правової бази та статистичних даних, які стосуються дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштованих у сімейні форми виховання (ПС, ДБСТ).

Результати опитування внутрішньо переміщених батьків

Соціально-демографічні характеристики опитаних

Було опитано 78% жінок і 22% чоловіків. Середній вік респондентів становить 37 років. Переважна частина опитаних (62%) має одну дитину, третина (30%) — двох, решта — трьох і більше. Матеріальне становище більшості сімей є вкрай складним: 22% насилу зводять кінці з кінцями, їм ледве вистачає на їжу, 51% має гроші на харчування, але купувати одяг та взуття вже складно.

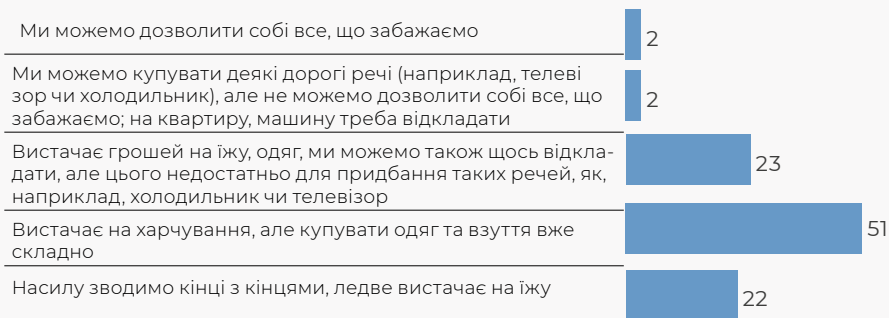

Рис. 1. Матеріальне становище переміщених сімей, %

З 24 лютого 2022 року найбільше опитаних сімей (39%) виїхало з Харківської області. 30% — переселенці з Донецької області, 12% — із Луганської. Решта 19% учасників опитування — ВПО з Миколаївської, Херсонської, Київської, Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської, Одеської, Хмельницької, Рівненської, Сумської та Чернігівської областей.

Більшість батьків отримують інформацію щодо різних можливостей та допомоги ВПО із соціальних мереж (74%) та месенджерів, таких як вайбер, телеграм, ватсап (57%). Трохи менш як половина (44%) дізнається новини від родичів, друзів, сусідів. Четверть (26%) використовує для цього мобільні застосунки. Рідше джерелами інформації про допомогу є телебачення (7%), преса (5%) та стенди, інформаційні матеріали в соціальних службах, державних органах влади (3%).

Рис. 2. Основні джерела інформації щодо різних можливостей та допомоги для ВПО, % до відповідей

■ Проблеми внутрішньо переміщених сімей

Головною проблемою переселенців є працевлаштування (41%). Друге місце посідає пошук житла (36%), третє — потреба в теплих речах (34%). Також актуальним питанням є отримання грошової допомоги від держави (30%). Потребу в харчах відчувають 17% батьків. Отримання соціальних послуг хвилює 7% опитаних, юридичної та психологічної допомоги — по 6% кожна.

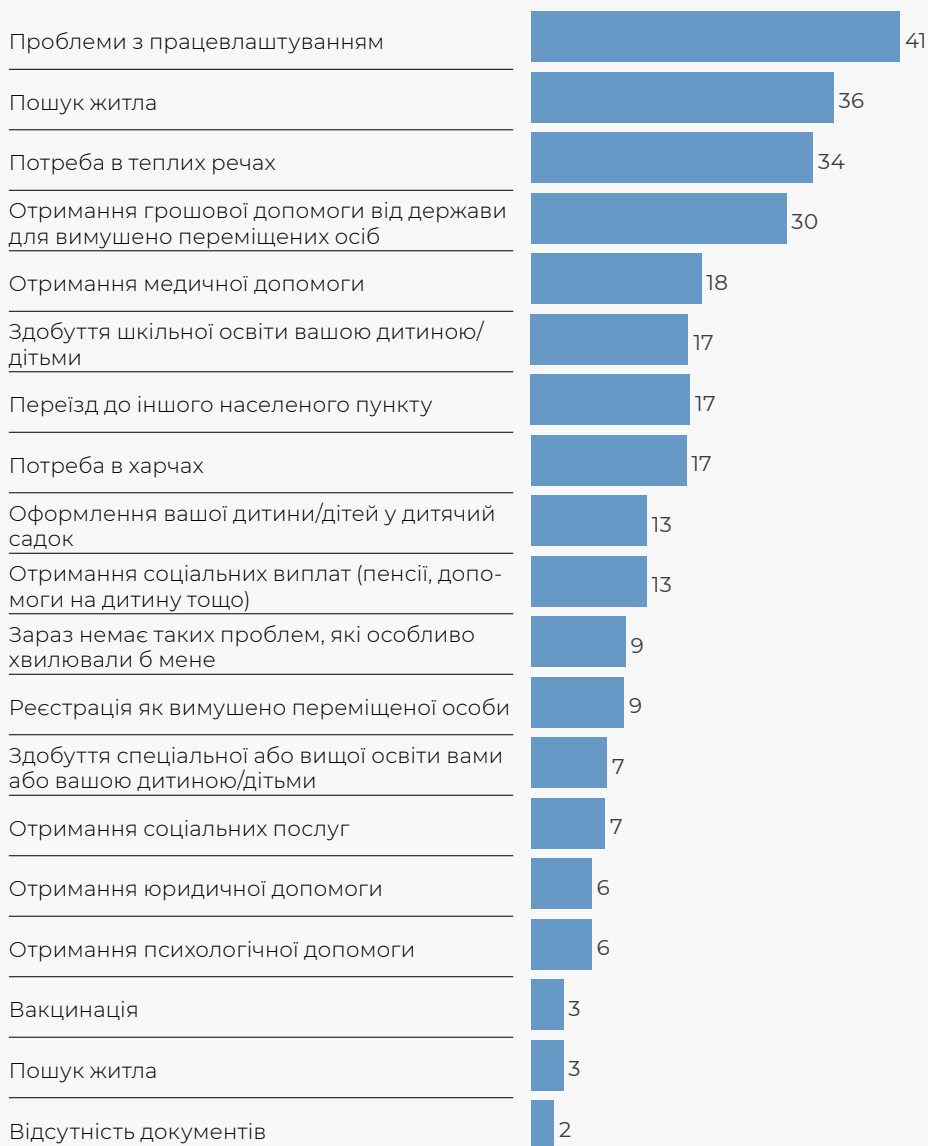

Рис. 3. Проблеми, які хвилюють внутрішньо переміщених осіб, %

Актуальність проблем із працевлаштуванням підтверджується даними про зайнятість батьків. Згідно з результатами опитування 41% переселенців є безробітними, 28% не мають роботи, але шукають її. Працюють на повну ставку 23% ВПО, частково зайняті 8%.

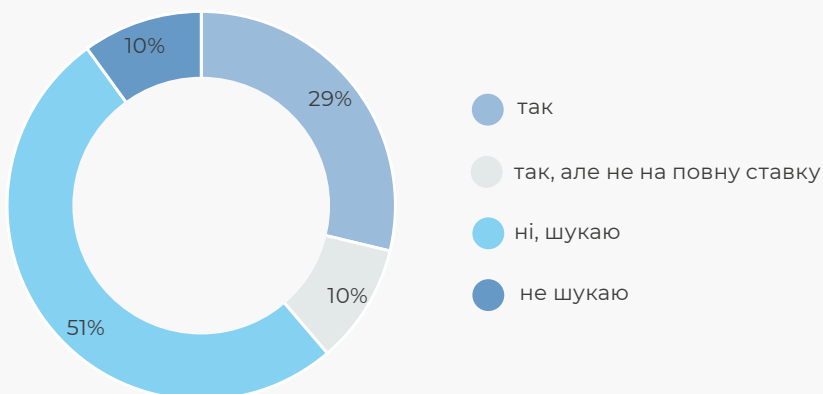

Рис. 4. Наявність роботи у ВПО, %

Майже половина внутрішньо переміщених сімей назвала основним джерелом доходу державні соціальні виплати (46%) та адресну грошову допомогу переселенцям (46%). Заробітна плата є основним доходом тільки для третини ВПО (32%). Кожна п'ята сім'я (22%) отримує також допомогу від близьких. Благодійна та недержавна допомога є основним засобом існування для 10% опитаних.

Рис. 5. Основні джерела доходів сімей із дітьми, % до відповідей

Третина переселенців із дітьми (33%) знайшла собі житло в місці спільного проживання (гуртожиток, готель, хостел). У місці тимчасового проживання для внутрішньо переміщених осіб мешкає 26% опитаних. На сьогодні менш як третина переселенців (29%) проживає в орендованому житлі. У родичів знайшли прихисток 11% ВПО.

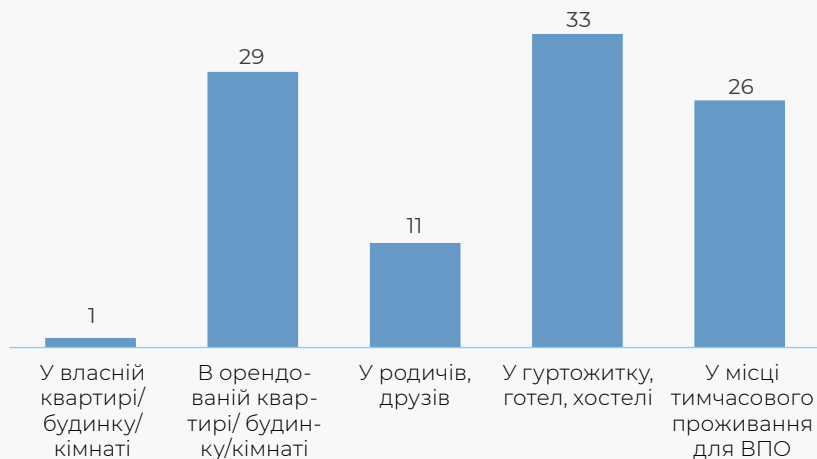

Рис. 6. Місце проживання сімей із дітьми, %

На новому місці проживання в 47% опитаних зовсім немає газу, у 27% — опалення, у 10% — гарячого водопостачання, у 6% — кухні. Частково немає гарячого водопостачання — 4%, потребує ремонту ванна чи душ в 6% ВПО, кухня — у 5%.

Табл. 1. Наявність у переселенців житлових умов, %

	Є	ЧАСТКОВО/ПОТРЕБУЄ РЕМОНТУ	НЕМАЄ
Холодне водопостачання	100	0	0
Гаряче водопостачання	86	4	10
Водовідведення (каналізація)	99	0	1
Опалення	71	2	27
Електропостачання	99	1	0
Газ	53	0	47
Вивезення побутових відходів	100	0	0
Туалет	99	1	0
Ванна та/або душ	94	6	0
Кухня	89	5	6

Під час глибоких інтерв'ю батьки підтверджували, що найбільші проблеми справді стосуються пошуку житла та роботи, через що виникає загальна невизначеність щодо майбутнього. Відсутність постійного джерела доходів і необхідність платити за оренду житла та комунальні послуги змушують переселенців жити вкрай ощадливо та економити на найнеобхіднішому. Купівля ліків або зимового одягу вже становить значні труднощі для переміщених сімей.

“ «Зараз іде зима, потрібен зимовий одяг. Це великі витрати. Одяг хоча б дитині треба. Літні речі недорогі, а зимові дорогі. Самі розумієте, куртка, чоботи».

“ «Основні витрати — харчування та гігієна. Це на першому місці. Ну й щоб тепло було, а також потреби дитини, звичайно. Намагаємося якось впоратися».

“ «Основними є витрати на житло, харчі та ліки, бо дідусь постійно потребує дорогих препаратів. Нам дуже допомагають соціальні виплати, які ми оформили разом із довідками ВПО. За це велика подяка державі. Грошей вистачає тільки на найнеобхідніші речі».

“ «Звичайно, це житло. Треба винаймати житло. Немає впевненості в тому, що буде завтра і чи будуть гроші, щоб платити за оренду. Хочеться, звичайно, повернутися додому, щоб усе закінчилося швидше, щоб була можливість жити так, як ми жили до цього».

“ «На сьогоднішній день я просто думаю, що зараз іде зима, а ми приїхали без нічого. Отримую на дітей по дві тисячі. Але я більше купую. Їсти, і вдягатися треба. А зараз такі ціни, що я задумуюся, звичайно, де брати гроші та як прожити. Потрібні також ліки. Ми похворіли. І я поїхала на дві тисячі чи навіть більше набрала на всякий випадок. Бо ми живемо в селі».

“ «Глобальна проблема — це проблема житла. Як її вирішити, ніхто не знає. І коли це вийде. Бо влада, коли звертаються, каже про те, що все це тільки до кінця бойових дій. А коли ці бойові дії закінчатимуться і чим вони закінчатимуться? Бо навіть встановити, якої шкоди нам завдано, неможливо, бо там окупована територія. Ді

статися туди не можна. Це тільки після деокупації і після закінчення бойових дій. Чекати і терпіти».

Із інтерв'ю з батьками

Житлові умови частини сімей, із якими проводилися інтерв'ю, також не придатні для тривалого проживання та в холодну пору року. Десь не надаються комунальні послуги, десь бракує побутових речей і техніки.

“ «Немає пральної машинки. Немає інтернету. Води в нас немає. Беремо в сусідів».

Із інтерв'ю з дитиною

“ «Є потреби в постілі, ковдрах, подушках, посуді. Бо нічого немає. Зимовий одяг дітям потрібен також».

Із інтерв'ю з мамою

Окрім гуманітарних потреб у довготривалому житті та засобах існування сім'ї говорили про такі наслідки війни, як відсутність/обмеженість очних соціальних контактів та відпочинку для дітей. Дистанційне навчання, регулярні повітряні тривоги, втрата очних контактів із друзями та рідними через переїзд, економія на дозвіллі та відпочинку призвели до того, що діти часто проводять час вдома або виходять гуляти на самоті.

“ «Турбує мене тільки те, що не змогла піти до коледжу живо і не змогла подружитися зі своїми одногрупниками. А ще те, що зовсім немає живого спілкування. У Харкові була хоча б школа, а тут зовсім нікого.»

“ «— А що тобі в школі найбільше подобається?

— Зараз, якщо чесно, нічого. Раніше, до війни, усе подобалося в школі. А тепер нічого.

— І спілкування, і саме навчання не подобається?

— Ні. Хочеться вживу, а так не дуже».

Із інтерв'ю з дітьми

“ «Єдине, чого не вистачає, то це спілкування очного з друзями. Немає в нас... Не змогли знайти таких друзів поки що, щоб спілкуватися. Вона спілкується зі своїми однокласниками, але це так... дистанційно, онлайн, телефоном вони спілкуються, дружать, в ігри грають. Але це все одно не те».

Із інтерв'ю з мамою

Цього літа майже ніхто з опитаних дітей не їздив відпочивати. Також діти втратили можливість відвідувати спортивні секції, художні гуртки, розважальні заходи, які були до війни.

“ «Через війну всі мої плани на літо були зруйновані, усі місця, куди я хотіла поїхати, знищені або окуповані. Здебільшого гуляла містом із батьками та їздила в гості до тітки в селище.»

“ «— А як ти зазвичай відпочиваєш? Цього літа як ти відпочивала?

— Я залишилася вдома. Нікуди не поїхала. Просто в мене є сусідка, у неї хлопчик і маленька дівчинка. І я з ними граюся.»

Із інтерв'ю з дітьми

“ «Не вистачає басейну. У нас малий, ми його від самого народження в басейн водили. Він любитель води. Басейн, у який ми ходили в дитячому садку, постраждав. Басейну навіть дитячого немає.»

Із інтерв'ю з мамою

■ Відчуття безпеки та подальші плани

Більшість батьків (84%) почуваються цілком або радше безпечно, тоді як 11% радше почувається або взагалі не почувається безпечно в тому місці, де вони зараз перебувають.

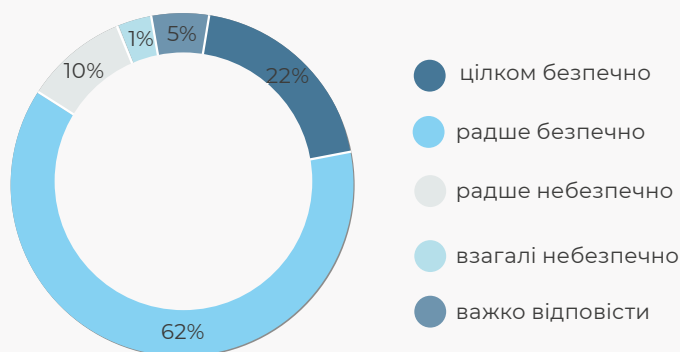

Рис. 7. Відчуття безпеки на новому місці, %

У глибоких інтерв'ю батьки зазначали, що через постійні масовані обстріли окупантів в Україні всюди відчувається небезпека. Вони хвилюються через активні бойові дії, відключення електро- та водопостачання, очне відвідування шкільних занять тощо.

“ «Важко сказати, що почуваєшся в безпеці, тому що, знаєте, з цими прильотами, відльотами, з цими шахідами молишся і сподівається, що все це скоро закінчиться. У такій ситуації безпека не особливо відчувається».

Із інтерв'ю з батьками

Також проблемою є те, що більшість батьків під час повітряних тривог майже зовсім не ходять у бомбосховища та укриття. У невеликих населених пунктах надійних укриттів немає, а підвали житлових будинків або є небезпечними як укриття, або не пристосовані для тривалого перебування людей, передусім дітей. У більших населених пунктах укриття є, але часто, щоб дістатися до них, потрібен час. У регіонах, наближених до кордону з росією або з ТОТ, цей час є вкрай критичним для безпеки людей. Там батьки і діти дотримуються правила двох стін.

“ «До укриття нам далеко йти — до станції метро близько 15 хвилин пішки. Особливо з дідусем, який погано пересувається навіть по квартирі, це неможливо. Тому ми лишаємося вдома. Сигнали тривоги чуємо, якщо відчинені вікна. Але зараз холодно, тому орієнтуємося на сповіщення на телефонах. Підвал у нашому будинку є, але він не пристосований навіть для недовготривалого перебування в ньому».

Із інтерв'ю з мамою

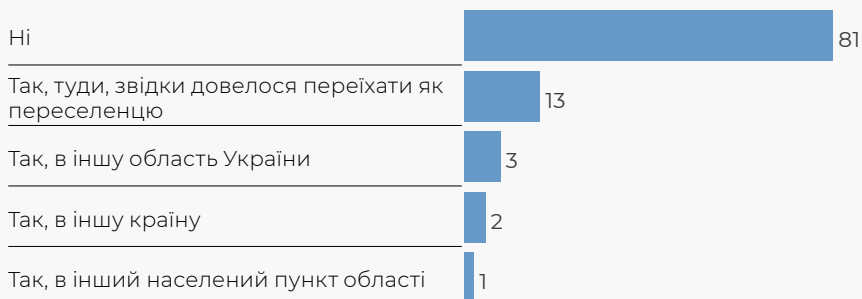

Рис. 8. Наміри щодо переїзду, %

■ Психологічний стан дітей та батьків

У середньому батьки оцінили свій психоемоційний стан у 6,5 бала з 10. Лише кожен третій дорослий оцінив свій стан у 8 балів і вище.

Табл. 2. Оцінка власного психологічного стану, де 1 — дуже погано, а 10 — дуже добре

Бал	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
%	3	1	4	4	23	13	18	18	5	10

Більшість батьків-переселенців (80%) вважають, що в них немає потреби відвідувати психолога. 20% потребують психологічної допомоги, проте отримують її лише 5% опитаних. Більш як половина тих, хто отримує психологічну допомогу, звернулася до громадських організацій чи фондів. Чверть звернулася до державних установ (центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центру соціально-психологічної допомоги тощо). Решта отримувала психологічні послуги в приватних психологів.

Головною причиною звернення переселенців до психолога є покидання своєї домівки, переїзд на нове місце та адаптація (85%). 20% опитаних звернулися або хочуть звернутися до фахівця через те, що зіткнулися зі смертю/травмуванням/насильством або з їх реальною загрозою. Проблеми з дитиною є причиною сеансу в психолога для 13% респондентів, а стосунки з близькою людиною — для 8%. Упередженість і неприйняття на новому місці, ізолюваність від громади важливо проговорити з психологом для 8% ВПО.

Рис. 9. Причини звернення по психологічну допомогу, % до відповідей

У глибинних інтерв'ю більшість батьків одразу зазначали, що почуваються нормально і не потребують психологічної допомоги, проте згодом додавали, що дуже часто їх турбують підвищена тривожність, страх гучних звуків, проблеми зі сном, слабкість, головні болі та інші прояви пережитого стресу.

“ «Погано, звичайно, але мені психологічна допомога не потрібна. Тому що я вже спілкувалася з психологами. І я сама собі психолог. Часті головні болі, безсилля, слабкість. Зараз ця проблема є».

“ «Я вночі не сплю, це однозначно. Постійно якась тривожність, страх».

“ «Депресія однозначно. Здається, що це ніколи не закінчиться. Новини читаю перед сном, після сну, часто хочеться почути і прочитати тільки «перемога, спокій, мирно живіть і повертайтеся до свого звичного життя». Звісно, є втома від цього. Буває навіть паніка, коли починається щось таке серйозне, як недавно 10-го числа. Усі ми були в паніці. Взагалі-то можна сказати день більш-менш, а потім знову. Звичайно, паніка є, тривожність».

“ «Я теж боюся різких звуків. І грому, і несподіваних звуків. А психологічний стан... Відновилася робота онлайн, працюю дистанційно. Перші два-три місяці, коли ми сюди приїхали, не знали, що буде далі, як жити і що робити. Зараз усе більш-менш нормально. А як замислитися, що далі буде, то стає страшно. Звичайно, краще не замислюватися».

Із інтерв'ю з батьками

Деякі батьки розуміють, що їхній психоемоційний стан може позначатися на дитині, тому варто стежити і за власними емоціями та станом здоров'я.

“ «Є депресивні якісь стани, у які я дуже можу зануритися, хай там як це прозвучить, можу на дитині зірватися. У мене й дитина така, дуже психологічно, мабуть, зав'язана на мені. Ми всі залишимося інвалідами до кінця днів, будемо від кожного шурхоту, від кожного баху пересмикуватися... У мене думки були звернутися до психолога, тому що іноді так дах рве. Ти психологічно не можеш впоратися із собою, тому що ці новини

пропускаєш через себе, хоча я намагаюся і блоки якісь ставити, але не завжди все виходить, бо це ж, мабуть, від того, що я емоційна».

Із інтерв'ю з батьками

Опитування засвідчило, що психоемоційний стан дітей батьки оцінюють дещо вище — у середньому в 7,2 бала з 10. Водночас чверть дітей (24%) отримала оцінку 5 балів і менше.

Табл. 3. Оцінка психоемоційного стану дитини, де 1 — дуже погано, а 10 — дуже добре

Бал	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
%	1	1	4	3	15	11	13	22	14	16

Абсолютна більшість дітей-переселенців пережила стресові події та ситуації. 77% зіткнулися з обстрілами і бомбардуваннями, 73% перебували в сховищі.

Розлуку з близькими пережили 53% дітей, переїзд під обстрілами — 45%. 27% маленьких українців жили в окупації, 24% бачили пошкодження та руйнування житла на власні очі. 18% не могли отримати необхідні ліки, 12% — невідкладну медичну допомогу.

15% через черги виїжджали з тимчасово окупованих територій більше ніж 12 годин. 8% батьків зазначили, що їхні діти пережили голод та/або відсутність доступу до питної води, ще 8% повідомили про смерть рідних або близьких. 4% дітей довелося проходити через фільтраційні табори.

Рис. 10. Пережиті дітьми стресові події та ситуації від початку війни, % до відповідей

Значна частина сімей не виїхала одразу після початку повномасштабної війни. Багато хто жив ще кілька тижнів чи навіть місяців у небезпеці. Лише половина опитаних сімей із дітьми покинула свої домівки більш як пів року тому, третина (33%) переселилася від трьох до шести місяців тому, 12% — менш як місяць тому, 4% — від одного до трьох місяців тому. У глибинних інтерв'ю батьки зазначали, що саме через неможливість виїзду з тимчасово окупованих територій або територій, де велися активні бойові дії, діти пережили найбільший стрес.

“ «Ми сиділи до останнього, коли в сестри мого чоловіка вбило дитину і ще трьох дітей поранило осколками. Не було волонтерів, нічого такого не було. Я бігала, просила, щоб хтось допоміг вивезти їх. Зверталася до російських солдатів, плакала, але вони сказали, щоб їхали самі. Було дуже страшно. Я теж мама трьох дітей. Моя мати мене не пускала. Ми з меншим братом поїхали забирати їх і потрапили якраз туди, де точилися серйозні бої. Все зривалося. Було страшно. Приїхали, забрали трьох дітей і ту дівчинку, яку вбили. Їй було дев'ять років, ми її поховали на палісаднику. Коли їхали, то почали стріляти в машину. У мене потилиця просто кипіла. Я не сказала, куди ми їхали. Було дуже страшно. Трясло так конкретно. Я всю дорогу читала «Отче наш» і плакала від того, що бачила дитячі ноги по всьому двору, і там ще дідуса вбило».

“ «Діти розуміли. І чули. Бо в нас були прильоти біля будинку. Ми ж не одразу виїхали. Спочатку спускалися й сиділи в підвалі. Коли і там починається обстріл, то вони вже знали й стрибали спочатку в туалет. У нас там дві стіни добротні. А потім я вже їм кидала одяг, вони одягалися й швиденько спускалися в підвал».

“ «У нас розбомбили будинок. Ми жили трьома родинами. Спочатку наше житло знищили. Ми побігли до батьків. І там знищили. І третє вже житло знищили. Ми були в бомбосховищі, і треба було вже тікати, бо ми були в такому місці, де почалися страшні бої. Але нікуди було бігти, тому ми на евакуаційний автобус йшли пішки 15 км. Бо був шанс тільки на росію заїхати. А нам туди не треба».

“ «Дуже сильно бомбили нашу Східну Салтівку. А останнього разу біля нашого будинку розірвався снаряд і вибив вікна у квартирі. Був дуже сильний стрес, і ми не змогли більше залишатися вдома, бо постійно відчувалося напруження й не покидало відчуття небезпеки».

“ «Ми переїхали з Луганської області, міста Рубіжного. 4 квітня виїхали. Можливості евакуюватися не було. Тому що Рубіжне одразу захопили... Ми чекали, може, щось буде. Але нічого не відбувалося. І ставало все гірше й гірше. Дітям було дуже страшно. Зрозуміла річ, я трималася довго-довго. А потім почали розстрілювати будинки, розбивати їх, просто кожен

будинок... Не те що через будинок, а кожен... Ми переживали, і тоді вже прийшло розуміння, що треба виїжджати. І добре, що виїхали.

Ми виїхали в понеділок, а в четвер прилетів снаряд уже в наш будинок».

Із інтерв'ю з батьками

Значна частина батьків помітила зміни в поведінці дітей від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Так, 42% зазначили, що їхня дитина постійно або часто сумує. Кожен четвертий опитаний (25%) розповів про проблеми зі сном, кожен п'ятий — про труднощі з концентрацією уваги на одному виді діяльності (21%) й про те, що лякається незначного (19%). Порівнюючи відповіді всіх батьків та лише тих, які вважають, що їхній дитині точно потрібен або радше потрібен психолог, слід зазначити, що найбільше батьків насторожували такі прояви пережитого стресу, як агресія, критика до себе, розмови про смерть (показники різняться удвічі).

Рис. 11. Зміна поведінки в дітей ВПО після початку війни, % батьків, у дітей яких зміна спостерігається часто або постійно

У глибинних інтерв'ю батьки найбільше розповідали про тривожність і страх гучних звуків у дітей.

“ «Тривожність з'явилася в наших дітей. І ще таке: мамо, живемо останній раз, один раз, давай купимо. Такого раніше не було».

“ «Щось падає, наприклад стілець, і вони одразу запитують: що це? Після того, що ми пережили, навіть чоловік реагує. Ми всі реагуємо. Пів року вже минуло. Ми виїхали на неокуповану територію. Але все одно прислуховуємося. Все одно. Учора бах-бах було у дворі. І в мене дитина почала кричати: боюся, страшно. А в мене бажання одразу сховатися. Гучні звуки їх лякають».

“ «З'явилися реакції на різкі звуки. Дитина почала пісятися не вночі, а вдень. Але ми його тут уже вилікували».

Із інтерв'ю з батьками

Батьки також помітили зміни у своїй поведінці та настроях.

“ «Буває, коли повітряна тривога лунає, мене одразу трусить. Якщо я чую вибух, мене теж трусить.

— А буває, що погано спиш?

— Ні, раніше не було. А от коли сиділи в підвалі, то я уві сні кричав».

“ «Мені буває страшно. Я просто боюся кудись іти. Бо там стоять якісь КАМАЗи, і я думаю, що це бахкають. Не хочеться часто гуляти».

“ «Останнім часом дуже часто немає сил. Бракує сил навіть піднятися з ліжка. Також часто трапляється тривожність без причини. Страшно буває, коли я чую вибух чи будь-який гучний звук. Удар дверима чи щось впало. Це з'явилося після початку війни».

Із інтерв'ю з дітьми

Більш як третина батьків (37%) зазначила, що дитині дуже потрібне або радше потрібне відвідування психолога, 21% — що радше не потрібне, 38% — що взагалі не потрібне. 87% опитаних вважають, що дитині не потрібен психолог через відсутність необхідності. 6% батьків сказали, що дитина не хоче відвідувати психолога. 7% не знають, до кого звернутися; не довіряють психологам; не мають на це грошей або часу.

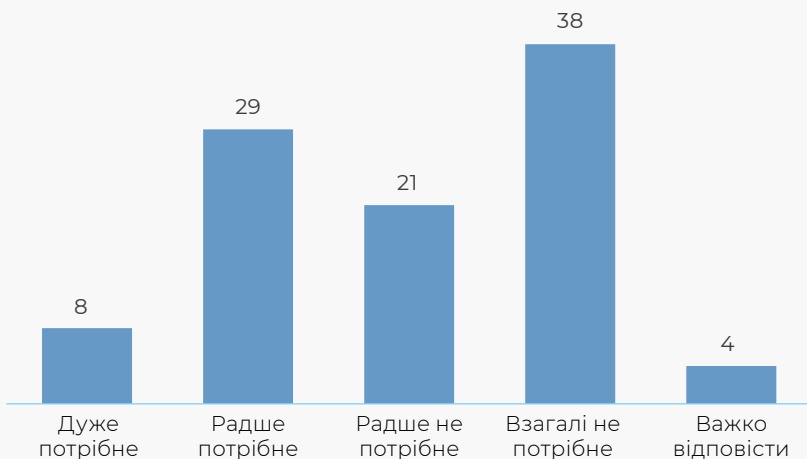

Рис. 12. Оцінка батьками потреби дитини в спілкуванні з психологом, %

У глибинних інтерв'ю батьки переважно зазначали, що не бачать потреби відвідувати психолога, попри те що помічали прояви стресу й тривожний психоемоційний стан у дітей. На думку більшості з них, минуло вже достатньо часу для того, щоб діти почувалися нормально. 4 з 10 батьків сказали, що діти отримували психологічну допомогу.

“ «Ми коли були на Закарпатті, то там був психолог. Він із дітьми працював. Психологи приходили, проводили майстер-класи, розмовляли з дітьми, грали в різні ігри».

“ «Усі розчавлені. Ми тут працювали з психологом. У місто ходили на групові заняття. Нам пропонували індивідуальні заняття. І вдома ми розмовляємо».

Із інтерв'ю з батьками

Лише одна мама зазначила, що не проти, щоб із дитиною і сьогодні працював психолог.

“ «Чесно кажучи, ми самі намагаємося з ними балакати, я намагаюся з ними балакати. З донькою також її батько намагається розмовляти. Якби була така можливість поспілкуватися з психологом, щоб вона ще ліпше почувалася, то я була б не проти в принципі».

Із інтерв'ю з батьками

Згідно з результатами опитування від початку повномасштабної війни відвідували або відвідують психолога 22% внутрішньо переміщених дітей. Більшість із них (61%) отримують психологічну допомогу в громадській організації чи фонді, 34% — у державній установі, 8% — у приватного психолога, 3% — у школі.

50% зазначили, що бачать ефект від психологічної допомоги для дитини. Радше помічають позитивний вплив 29% ВПО. 11% не відчувають або радше не відчувають жодного ефекту. Ще 10% вагалися з відповіддю.

Усі опитані батьки підтвердили, що бачать ефект від спілкування дитини з приватним психологом. Результат психологічної допомоги від державної установи помітили 79% респондентів, від громадської організації чи фонду — 75%.

Табл. 4. Ефективність спілкування дитини з психологом, %

	ТАК	РАДШЕ ТАК	РАДШЕ НІ	НІ	ВАЖКО ВІДПОВІСТИ
Приватний психолог	100	0	0	0	0
Державна установа (центр соціальних служб, центр соціально-психологічної допомоги тощо)	42	38	8	4	8
Громадська організація, фонд	47	28	8	5	12

Також важливо було оцінити обізнаність батьків щодо отримання соціальних, психологічних та психіатричних послуг на новому місці проживання. Найбільше вони обізнані щодо місця отримання консультацій у разі складних життєвих обставин (55%). Менш як половина знає, де можна отримати допомогу у випадку домашнього насильства (47%) та допомогу психолога/психотерапевта (43%). Найменше батьків обізнані в тому, куди можна звернутися, якщо знадобиться допомога психіатра (28%).

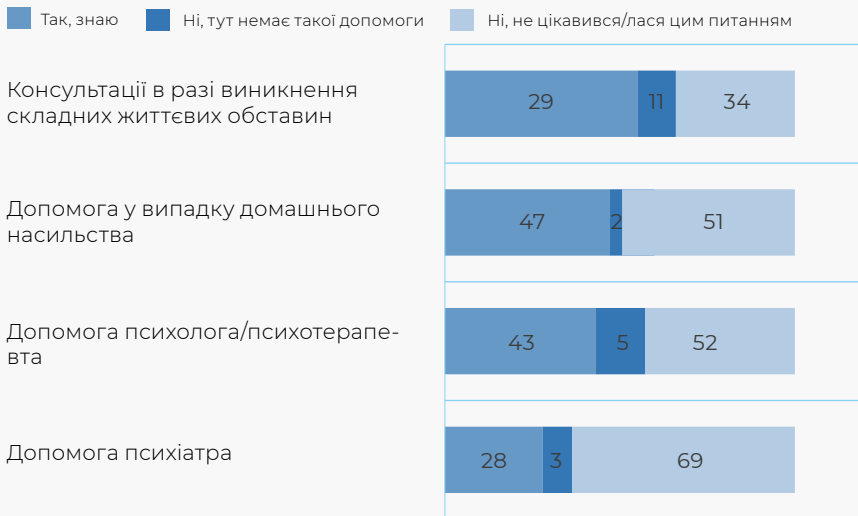

Рис. 13. Обізнаність батьків ВПО щодо надання різних послуг, %

Упереджене ставлення до ВПО

Третина переселенців (33%) зазначила, що стикалася з упередженим ставленням до себе через статус ВПО. Більшість (64%) відчувала дискримінацію від незнайомих людей у громадських місцях. 28% стикалися з упередженим ставленням під час працевлаштування, 21% — під час спроб орендувати чи купити житло. 14% батьків відчули нерівне ставлення в побутових відносинах із родичами та сусідами. 29% зіткнулися з упередженим ставленням під час отримання тих чи інших послуг (освітніх, медичних, соціальних, правових) у новій громаді, а також у висловлюваннях представників місцевої влади.

“ «Я думаю, що всі зараз на нервах і всі зараз переймаються. Тому люди там переживали і казали: коли ви вже звідси поїдете, як усі вже дістали, набридли. Оце було в школі. Але в принципі не тільки в школі, а й на вулиці. Ідеш і чуєш, як розмовляють місцеві між собою, мовляв, понаїхали».

“ «До нас тут були переселенці з Харківщини. І вони нарobili якоїсь гидоти тому, хто їм житло надавав. Тому до нас ставилися з недовірою спочатку. Ми довели, що нормальні й адекватні.

І вони стали, навпаки, нам допомагати з харчуванням, із продуктами, ковдрами, посудом, бо в нас нічого не було».

Із інтерв'ю з батьками

Рис. 14. Сфери, де переселенці стикалися з упередженим ставленням до себе, % до відповідей

Найбільше опитаних (50%) стикалося з упередженим ставленням через статус ВПО у Львівській області. На Дніпропетровщині із цією проблемою зіткнулися 40% ВПО, на Вінниччині — 37%. Найменше дискримінували переселенців у Харківській (20%) та Чернівецькій (20%) областях.

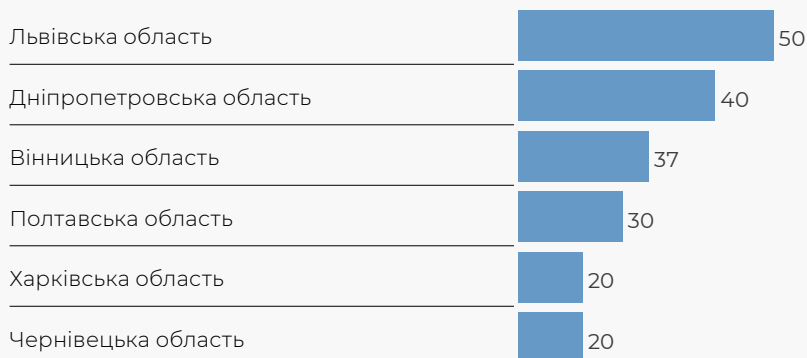

Рис. 15. Упереджене ставлення до ВПО за областями, %

Більшість батьків (55%) розмовляють із дитиною щодо поведінки в ситуації насильства та цькування. Майже третина (31%) не розмовляє на цю тему і не вважає за потрібне. 10% батьків також не розмовляють, але розуміють необхідність цього. 4% утрималися від відповіді.

У глибинних інтерв'ю батьки пояснювали, що питання насильства, цькування та невідповідного ставлення до дитини порушуються в сім'ях час від часу. Ця тема, на їхню думку, є ширшою і стосується захисту власних прав, формування довірливих стосунків у сім'ї, проговорювання реакцій на агресивні дії чи цькування з боку однолітків чи дорослих.

“ «Просто взагалі я знаю, що зараз ця проблема є. І завжди кажу, що треба вміти себе відстоювати. Говорити про свої права і пояснювати, що так не треба з тобою поводитися. Але якщо людина не розуміє, то не треба відповідати такими самими діями. Якщо людина не розуміє, тоді треба вже говорити дорослим, вирішувати по-іншому цю проблему. Замовчувати не можна. Бо якщо це було один раз, то буде і другий, і третій. І тобі далі сідатимуть на голову, ображатимуть тебе».

“ «Розмовляла, звичайно, розповідала. І що такого не треба робити, якщо десь щось є, це слід присікати. Якщо вони десь щось побачать, треба дорослому сказати. Може, якихось заходів вжити, щоб це зупинити. Залежно від ситуації. Якщо я щось бачу таке, що мені не подобається, чи щось відбувається не те, одразу це коментую й одразу кажу, що і як треба в такій ситуації робити. Але ж вони можуть самі побачити. А потім прийдуть і мені розповідають. А я їм потім розповідаю, що треба, що не треба робити і як треба вчинити».

Із інтерв'ю з батьками

Проблеми та потреби прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу

Відвідані прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу мають різний досвід переміщення та облаштування на нових місцях. До війни вони проживали в Донецькій (5), Луганській (2), Херсонській (2) та Дніпропетровській (1) областях. Семеро сімей мають двох батьків-вихователів, три сім'ї — одну матір-виховательку. Ще в одному ДБСТ батько-вихователь служить на фронті. Середній вік батьків-вихователів — 49 років (наймолодшому 38 років, найстаршому 61 рік). ДБСТ мають від 5 до 10 дітей, прийомні сім'ї — 1–2 дитини. У відвіданих ПС і ДБСТ виховуються діти дуже різного віку — від 4 до 18 років. Три відвідані СФВ (сімейні форми виховання) мають дітей з інвалідністю. На момент візитів сім'ї проживали у Львівській (3), Хмельницькій (2), Черкаській (2), Київській (1), Луцькій (1) та Житомирській (1) областях. Дві СФВ також мають досвід переміщення за кордон (Німеччина, Італія) і повернення назад в Україну. Причиною повернення для одного ДБСТ були проблеми з документами, для іншого — сум за батьком-вихователем, який залишився в Україні.

Проблеми відвіданих прийомних сімей² та дитячих будинків сімейного типу, як і більшості ВПО, полягають у пошуку постійного житла, поліпшенні побутових умов, підготовці до холодної пори року, адаптації та облаштуванні на новому місці. Водночас частина проблем і потреб є специфічними й існували у сфері захисту прав дітей у сімейних формах виховання ще до війни. Це організація належного соціального супроводу сім'ї, надання психологічної підтримки дітям і батькам-вихователям, які цього потребують, організація навчання для дітей з особливими освітніми потребами тощо. Нижче наводимо ключові проблеми та потреби ПС і ДБСТ під час війни.

¹ Дитячий будинок сімейного типу — це сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває в шлюбі, і яка бере на виховання та спільне проживання не менш як п'ятьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Загальна кількість дітей у ДБСТ не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних (Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>).

Умови проживання

Абсолютно всі сім'ї ключовою потребою зазначили наявність постійного місця проживання, яке можна було б ремонтувати та підлаштовувати під себе. Деякі родини заявили також, що їм немає куди повертатися після війни. Через активні бойові дії їхні помешкання були зруйновані або зазнали значних пошкоджень.

На сьогодні всі 10 відвіданих прийомних сімей і ДБСТ проживають в орендованому житлі (4 ПС, ДБСТ) або житлі, яке було надане їм безплатно на певний час (6 ПС, ДБСТ). Це кімнати в монастирі/церкві/храмі/реабілітаційному центрі тощо. За орендоване житло ДБСТ платять щонайменше 10 тис. грн, прийомна сім'я — 2,4 тис. грн на місяць.

Надане безплатно **житло часто є замалим**, особливо для дитячих будинків сімейного типу. Діти та батьки-вихователі вимушені проживати в кількох виділених кімнатах по 4–5 осіб у кожній. Усе це призводить до появи таких проблем, як порушення приватності, відсутність у дитини особистого простору, брак місця для зберігання одягу та речей.

Не вистачає зазвичай і однієї ванної кімнати чи туалету на сім'ю з 10–12 людей. В одному ДБСТ дітям і батькам-вихователям доводиться ділити загальні зони в місці проживання з іншими ВПО, через що періодично трапляються конфліктні ситуації в побуті.

“ «На сьогоднішній день мої діти сидять в одній кімнаті всі, хоча є ігрова. Ми могли б там грати, але сидимо в себе, тому що всім заважаємо. Кажуть, що ми щось вкрали із загального холодильника, залізли в кімнату... Ми все розуміємо, але навіть води не дали набрати. У нас у суботу й неділю набирали воду, тут був ремонт. Вчора пішли набирати собі води, і вигнали дітей із баклажкою: «Йдіть звідси, ви тільки про себе думаєте, йдіть звідси до всіх». Не дали навіть води набрати. Ось так ми тут живемо. Який стан у моїх дітей? Вони вам можуть сказати, чи їм тут подобається».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

Майже кожна оселя **потребує ремонту та облаштування**: десь не підведена вода, десь санвузол є лише на вулиці, десь батьки-вихователі скаржаться на сирість і грибок на стінах.

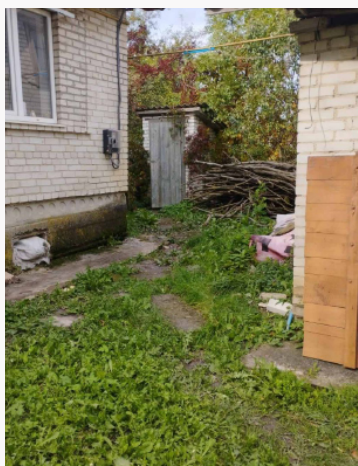
«Подвір'я непридатне для прогулянок дітей. Закидане будівельними матеріалами, дошками, цеглою. Проблемою для родини також є грибок на стінах, пліснява пішла по всіх кімнатах. Це шкодить здоров'ю дітей і батьків».

«У будинку взагалі немає доступу до води. Син щодня з 6-ї до 8-ї ранку їздить і набирає її в кубову бочку в односельців, які погодилися допомагати родині в такий спосіб. Опалюється будинок грубою, обігрівача також немає. Тут усе працює на електроенергії, і коли періодично зникає струм, усе не працює (не подається вода, не гріє плита тощо). Село не газифіковане, інші джерела енергії відсутні».

«Ванної кімнати як такої немає. У коридорі за ширмою поруч унітаз і піддон із душем. Холодна вода проточна, гаряча подається через бойлер».

«У холі зроблена перегородка, за якою стоять рукомийник і невелика тумбочка з індукційною плитою на одну конфорку. Готувати їсти на таку велику кількість людей складно. На іншому боці холу вхід у ванну кімнату. Там є унітаз, душ, пральна машина. І дуже холодно. На 10 людей однієї ванної кімнати замало».

Зі звітів про візити

Також є **потреба в меблях, побутовій техніці та речах для дому**. 8 із 10 сімей зазначили, що необхідно придбати або замінити меблі. Передусім бракує меблів для зберігання речей: шаф, тумбочок і комодів. Також є потреба в ліжках, столах і стільцях. У деяких ДБСТ батьки-вихователі й діти сплять разом в одному ліжку. З техніки найбільше не вистачає засобів обігріву (обігрівачів або кондиціонерів). Також двом ДБСТ через брак місця потрібна сушильна машина для білизни. Радше як побажання, а не як нагальні потреби сім'ї вказували на відсутність пилосмоків, духових шаф і прасок. Із побутових речей є **потреба в постільній білизні, рушниках, ковдрах, подушках, пральному порошку, засобах для прибирання. Засобами гігієни діти здебільшого забезпечені**. У деяких ДБСТ скаржилися на брак жіночих засобів гігієни.

“ «У будинку дуже мало меблів, узагалі немає шафи. Ті меблі, що є, дуже старі. Є два спальних місця на старих диванах. Речі родини висять на вбитих у стіну гвіздках і складені на стільцях. Сам будинок дуже старий, потребує капітального ремонту. Протікає дах, і під час дощу зі стелі біжить вода. ВПО сумніваються, що взимку тут буде тепло».

“ «Житлові кімнати будинку абсолютно не облаштовані для проживання та навчання дітей. Немає ліжок (сплять на старих матрацах на підлозі та збитих піддонах), письмових столів (виконують завдання на підвіконнях). Стільці старі, і їх недостатньо, шаф для одягу теж бракує. Є потреба в постільній білизні та посуді».

Зі звітів про візити

■ Харчування

Загалом сім'ям вистачає грошей на харчування, хоча деякі батьки-вихователі відзначили економне споживання продуктів. Економлять зазвичай на фруктах, м'ясі та солодошах. На момент візитів у кожній сім'ї були приготовані страви й запас їжі. Діти в інтерв'ю розповідали, що наїдаються і споживають різноманітну їжу: молочні продукти, каші, м'ясо, овочі, фрукти тощо.

“ «Мені подобається все, що мама готує. Дуже смачний борщ і котлети, тефтелі, все дуже смачно».

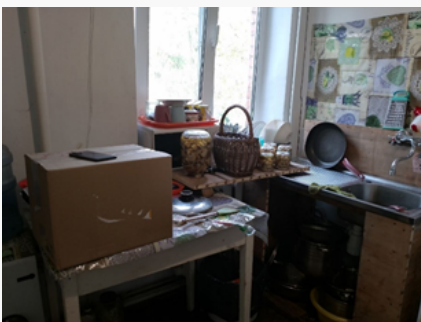
“ «Борщі якісь їмо, супи дуже смачні. На друге бувають плови всякі, спагеті, багато чого.

— А свіжі овочі й фрукти?

— Бувають, так, щодня».

Із інтерв'ю з дітьми

Кухні у відвіданих сім'ях також здебільшого потребують ремонту й мають замалу площу. Водночас усі забезпечені холодильниками та плитами, кухонним приладдям. У деяких сім'ях також є духові шафи та/або мікрохвильова піч. Подекуди техніка потребує заміни. Так, у трьох ДБСТ у плитах працює лише одна-дві конфорки. Готувати їсти на 10 і більше людей у таких умовах дуже складно. Один ДБСТ потребує оновлення посуду, стан якого є незадовільним.

■ Матеріальне становище сімей і виплати

Матеріальне становище відвіданих сімей здебільшого є таким, що дає змогу задовольнити лише нагальні потреби: харчі, одяг, шкільне приладдя, ліки, транспорт тощо. Тоді як на дозвіллі та розвагах для дітей доводиться економити. Деяким сім'ям не вистачає також на забезпечення харчової різноманітності. Більшість із них обмежені в грошах, адже в перші місяці війни вони витратили на проживання майже всі свої заощадження.

“ «Ми задовольняємо базові потреби дітей, тобто в нас є можливість нормально харчувати їх, купувати більш-менш здорову їжу. Нам допомагають із одягом, але, на жаль, деякі речі вживані. Я завжди кажу, що ми не ті люди, які взагалі жили так погано, що не могли собі дозволити нові речі купувати. Але сьогодні якісь речі й вживані використовуємо. Базові потреби ми задовольняємо, але не на 100%. Відкласти нічого не можемо однозначно. Купити зайве собі дозволити не можемо, але ніхто не ходить голодний, полікувати проблем також немає».

“ «Харчування, одяг і ліки. На навчання щось, якісь спеціальні зошити купуємо. Ми платимо за друге харчування, тобто харчування безкоштовне, але додатково також платимо. На це грошей вистачає».

“ «У нас комуналка, одяг і харчування, ну й ще машину заправляємо, тому що тут без машини не виїдеш навіть».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Водночас **у разі додаткових витрат ПС і ДБСТ вимушені або економити ще більше та відкладати, або шукати сторонньої допомоги** у вирішенні питань, особливо пов'язаних із лікуванням чи критично важливим ремонтом житла.

“ «У нас там теж є дитина, яка в пожежі обгоріла маленькою. Вона в дитячому будинку сімейного типу. І перед війною їй зробили операцію. Батькам більше ніж у 60 000 ця операція обійшлася. Дитині спиці поставили і все. Треба було теж їхати до Києва, робити якусь там пластику, ще щось наживлювати, бо вона росте, а сама шкіра не розтягується. На все це також потрібні гроші. А зараз усе подорожчало, і вже немає таких гро-

шей, щоб почати лікування».

“ «Кошти, які на сьогоднішній день виплачуються сім'ям, однозначно є недостатніми, тому що шалена інфляція. Те, що раніше сім'я могла купити за ці гроші, тепер купити нереально. Неможливо покрити потреби в одязі, канцтоварах, взутті, ліках, у додаткових заняттях дітям. Тобто однозначно потреби ДБСТ на сьогодні не покриті в повному обсязі. Навіть за умови, що вони мають власне житло й отримують виплати».

Із інтерв'ю з експертами

Дохід сімей формується переважно з грошових виплат ПС і ДБСТ, а також щомісячної адресної допомоги для ВПО.

Кілька батьків-вихователів працює та отримує заробітну плату. Окрім того, сім'ї подавалися також на благодійну грошову допомогу від міжнародних і національних організацій та фондів. Деякі скаржилися на невиплати або затримку як державної, так і благодійної допомоги.

“ «ООН так і не виплатила нічого з того, що нам обіцяли. І ще ті, що ВПО отримують від держави, що це? По 2000? Що це таке? Це копійки».

“ «Довідки про переселення ми отримали, але виплати нам пішли через два з половиною місяці. Як ДБСТ нас, напевно, кудись в іншу комірку забили. І ніби як донька й мама вже отримали, як усі, без затримок, нічого. А ми два з половиною місяці взагалі були без копійки. Запити скрізь робили, нарешті з'ясували і потім виплатили».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Слід зазначити, що в більшості сімей не було проблем із документами, батьки встигли взяти із собою основне під час евакуації. Водночас три сім'ї розповіли про **труднощі з відновленням/оформленням документів, що призводять до недоотримання грошових виплат.**

“ «Я не отримую дитячих. Там виходить, що на дітей маю отримувати. Коли діти-сироти навчаються, передбачені виплати. Але я їх не отримую, бо не можу оформити. Не можу оформити всі документи. Треба зробити нормальне розпорядження, нормальну угоду, що це дитячий будинок сімейного типу».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

Також прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу **періодично отримують натуральну гуманітарну допомогу**: харчові продукти, теплий одяг, побутову техніку, іграшки. Зазвичай це благодійна допомога, а також допомога від місцевих мешканців та приймаючих громад.

“ «Дуже люди нам допомагають. І картоплі багато в людей, то вони нам дають, і молоко дають. Дуже добре ставляться до нас. І голова нашої ОТГ приїжджає до нас, уже тричі була. Вони також намагаються хоч чимось допомогти. І ковдри, і постільну білизну, і матраци давали».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

■ Медична допомога

Більшість відвіданих прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу не потребують медичної допомоги й ще навіть не зверталися до місцевих закладів охорони здоров'я. Лише кілька сімей підписало декларацію з лікарями на новому місці. Вони здебільшого задовільно оцінюють надання медичних послуг у приймаючій громаді. Батьки-вихователі **скаржилися на проблеми зі здоров'ям після пережитих подій** (сидіння в холодних підвалах, складний виїзд, неможливість купити ліки тощо).

“ «Медична допомога з дітей нікому не потрібна. Вона стала потрібна дорослим, тому що наслідки тривалого перебування в підвалах уже дають про себе знати. Здебільшого неврологічні захворювання повилазили. Де лікарня, де поліклініка, ми знаємо, але декларацію з лікарями не підписували, тому що не є постійними... не є мешканцями цього міста. Але діти в нас зверталися. Допомогу нам надавали, коли ми зверталися».

“ «Дуже хворі ми приїхали, бо в нас ліків не було. І лікувалися як могли. Коли ми приїхали, в однієї мами хлопця взагалі в тяжкому стані забрали в лікарню, він астматик був. Ось там на силу витягнули його. А наші теж дуже хворі, бо як це спати на підлозі в сирості! У нас і запалення легенів було. Ми лікували самі як могли, що було, те й давали».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Водночас **кілька дітей потребувало і потребує спеціалізованої медичної допомоги.** В одному ДБСТ дитині вже зробили необхідні операції. В іншому ДБСТ дитина потребує консультування та операції на очах. І батьки-вихователі на момент візиту шукали відповідного спеціаліста.

“ «У нас синові потрібна термінова операція. Я не знаю, зі скількох років роблять операцію на очах. Але йому треба терміново робити, а потім ще реабілітацію проходити».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

Ще у двох дитячих будинках сімейного типу в дітей є проблеми психічного характеру, проте батьки-вихователі мають негативний досвід звернення по медичну допомогу.

“ «Я не знаю, що з ним сталося. Ми приїхали. Я попросила покласти його на обстеження, тому що там усі психотерапевти. Вони його подивилися й сказали, що треба зробити томограму. Мені це кілька лікарів сказало. І там також казали, і тут. Я його поклала сюди. Але результат ще гірший у лікарні, ніж було. Я не знаю, що з ним».

“ «Нам сказали класти його в стаціонар, а ми не можемо, тому що то коронавірус, нас ніхто не кладе. А тут воєнні дії, тим паче. І все. Ти залишаєшся сам на сам із цією проблемою. А дитина ходить і займається, хоча вона хвора, їй треба до лікаря, їй треба все, а лікаря ніде немає».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

За словами експертів, **діти з ПС і ДБСТ нерідко потребують психіатричної допомоги.** Усе це через неналежні умови виховання від самого народження та відсутність відповідного обстеження і лікування вже після вилучення дитини з родини, яка не опікувалася нею належним чином. На жаль, отримати кваліфіковану психіатричну допомогу буває дуже складно через черги та брак спеціалістів.

“ «Один із найбільш запитуваних спеціалістів для ДБСТ є психіатр, тому що багато дітей має порушення поведінки. І потрібно встановлювати, чи це, скажімо, порушення, спричинені органічними ураженнями нервової системи, чи це просто наслідок стресу і пережитих травм або певної депривації. Чер-

ги до таких спеціалістів шалені, особливо знаю про Донецьку область. Там у багатьох районах психіатра немає, є лише обласний. Щоб потрапити до нього на обстеження, дитину треба записувати щонайменше за два місяці. І не факт, що ти потрапиш. До того ж дитину треба везти, тобто лікар не приїжджає на прийом у громаду. А діти, розумієте, є різні, з різними станами, тому медицина залишається, скажімо так, проблемною зоною».

“ «З особистого досвіду скажу, що дітей, яких віддають у сім'ї, не так вже й обстежують, щоб точно знати, є в дитини психічний розлад чи немає. Буває, що в інтернатах для дітей із затримкою розвитку цілком здорові діти. І люди беруть їх, потім знімають із них діагнози, тому що вони просто психічно запущені, але не хворі. А буває так, що беруть дитинку з дитбудинку й у два-три роки стає зрозуміло, що з нею геть щось не те. Починається обстеження, і виявляється, що саме це і є психічний розлад. Знаєте, може, грубо прозвучить, але прийомні батьки беруть kota в мішку».

Із інтерв'ю з експертами

■ Навчання дітей

Через регулярні обстріли більшість дітей займаються онлайн, навіть ті, які після переміщення були влаштовані в місцеві навчальні заклади у відносно безпечних районах проживання. Кілька дітей також навчається в закладах спеціальної середньої та вищої освіти.

Усі діти, які відвідували або відвідують заняття, очно проінструковані, що робити в разі небезпеки. Усі навчальні заклади мають укриття, у які діти спускаються під час повітряної тривоги. Вихованців, які зараз проживають у гуртожитках, також спонукають ходити в укриття.

Однією з основних проблем для більшості ПС І ДБСТ є **невідповідні умови для навчання в місці проживання**. Сімом із десяти сімей бракує техніки для онлайн-навчання (комп'ютерів, ноутбуків, планшетів), чотирьом — столів і стільців для занять (або вони потребують заміни). Окрім того, є потреба в настільних лампах, щоб можна було виконувати домашні завдання у вечірній час. Замала площа тимчасового житла також негатив-

но позначається на успішності. Діти різного віку змушені навчатися в одній кімнаті й часто заважають одне одному.

Діти під час візиту в ДБСТ займалися в школі онлайн

Для сімей зі Сходу та Півдня України **проблемою є певний мовний бар'єр**. Особливо це відчувають сім'ї, які перемістилися в західні області. Вони розуміють українську мову, але не мають навички говорити нею. Через це виникають дискримінаційні ситуації і навіть трапляються **випадки булінгу в навчальних закладах**. 5 із 10 сімей зіткнулися з упередженим ставленням до себе після переміщення.

“Діти російськомовні, я ще розмовляю українською. Є люди, які з розумінням ставляться, є люди, які не з розумінням. Тобто як і всюди. Щось не можу я сказати, що мені подобається, що не подобається. Маємо терпіти, бо ми переїхали».

“Діти... так, пішли до школи. Були деякі конфлікти, посварився... Хлопчик у нас ходить, і його ображали, москалем обзивали, били. Кажуть, що він сам провокує, розмовляє російською. Питаю: «Іване, чому ти розмовляєш російською?». «Ма, я просто не встигаю, швидко хочу сказати, і в мене вискакує якесь слово, а вони мене ображають одразу, мовляв, ти не хочеш розмовляти». Я йому: «Тоді старайся, стеж за собою, намагайся повільно говорити або промовчи краще. Поміркуй, що ти хочеш сказати, потім кажи».

“ «Були конфлікти спочатку, і в садочку було, і в школі трохи було. Але потім якось розмовляли, якось спілкувалися. Я кажу: «Дівчата, не від хорошого життя я приїхала до вас сюди жити. У мене також є дім, і там усього повно, і в мене все є. Нам жилося добре. Я ж не винна, що в нас там стріляють, нас убивають. Мені що там залишитися, щоб нас повбивали? Кому краще буде?».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Також діти з прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу **можуть піддаватися подвійній дискримінації з боку однопілітків і сусідів через свій статус.**

“ «Розумієте, це всюди таке. «Ось ці, дитячий будинок? Ааа, це ось ці». Але діти, напевно, вміють уже стіну поставити і відгородитися, бо якщо на це дуже реагувати, то взагалі нікуди ж не можна виходити».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

Окремо слід зазначити, що **сім'ї, де є діти з інвалідністю, мають проблеми з належною організацією навчання.** Оцінка індивідуальних потреб дитини, її стану здоров'я та план реабілітації часто є формальними, через що сім'ям буває складно отримати відповідну допомогу.

“ «Вона у нас два роки просиділа в першому класі, не дано їй, не може дитина і все. Хоча за віком має в третій іти. Тут ми ніби визначили, що вона піде в другий, але програму їй розпишуть так, що в її силах. Все добре, все чудово. Але нам видали книжки за другий клас. Кажу: «Ви мені даєте домашнє завдання? Дитина неспроможна прочитати, тож як вона може зрозуміти це завдання, щоб його виконати? Ось вона з вами сидить на занятті, а чи вона здатна цю програму тягнути?» Вона каже: «Мені що написали, те я роблю».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

“ «План розробляється один на рік спеціалістами служби у справах дітей і передбачає координацію залучення всіх інших спеціалістів до роботи із цими дітьми. Здебільшого підхід формальний, не завжди спеціалісти знають усіх дітей і всі сім'ї, тому що супроводжує сім'ю один спеціаліст, план розробляє інший».

Із інтерв'ю з експертом

■ Виховання

У більшості відвіданих сімей панують добрі, сімейні стосунки між дітьми та дорослими. Діти звертаються до прийомних батьків і батьків-вихователів як «тато» та «мама». Між собою також мають дружні взаємини, відпочивають разом і допомагають одне одному в побуті.

“ «Після перебування в ДБСТ склалося враження, що вони живуть дружно, емоційно близькі між собою. Усі вільно й активно комунікують. ДБСТ мають сімейні традиції. Наприклад, у вихідні всі разом їздять до лазні. За словами мами-виховательки, її діти, хоч вони й не рідні, не повинні відрізнятися від своїх однолітків. Жінка намагається купувати їм тільки новий одяг, шкільне приладдя тощо, щоб ніхто не корив у тому, що вони чимось відрізняються від інших дітей».

“ «Прийомна сім'я дуже приємна в спілкуванні. Усі члени родини задоволені тим, що мають. Говорять про те, що є люди, які живуть зараз у значно гірших умовах. Між собою всі дуже дружньо спілкуються й добре висловлюються одне про одного. Мама з любов'ю звертається до дітей. Називає не повним іменем, а зменшено-пестливим. Про батька діти також говорили з повагою».

“ «Прийомна мама добре ставиться до дитини, знає її вподобання, підтримує наміри. Між дитиною та онукою прийомної мами дружні, сестринські взаємини. Дівчинка дуже тепло відгукувалася про їхні стосунки. Такі самі добрі й відкриті стосунки з мамою-вихователькою. Під час спілкування дівчина була відкритою та щирою».

Зі звітів про візити

Водночас **в одному ДБСТ було виявлено ознаки інституційного виховання та психологічного тиску на дітей**, а саме досить авторитарний режим і стиль спілкування матері-виховательки.

“ «Діти повинні встати, завжди за собою прибрати, постіль заправити, вмитися, почистити зуби. Якщо хтось черговий по туалету, то помити туалет, вони по черзі мийуть. Якщо ми вихо-

димо на вулицю, то, звичайно, хтось чергує і миє взуття. Кожен має свої обов'язки. Складно все, тому що різний вік, різні долі, різні характери, але все одно діти знають: мама коли глянула, то вони вже можуть визначити, у якому настрої і що буде. Чи вона усміхатиметься, чи буде злим поліцейським».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

“ — У вас є якийсь режим харчування? По годинах чи хто коли бажає?

— По годинах, усі разом.

— А перекуси? Якщо захотів між прийомами їжі перекусити, що ти робиш у таких випадках?

— У мами прошу щось, вона дасть.

— Або сам візьмеш, так?

— Ну ні.

Із інтерв'ю з дитиною

За словами експертів, такі прояви свідчать про те, що дитячий будинок сімейного типу є віджилою формою сімейного виховання, яка створювалася здебільшого як перехідна на початку процесу деінституалізації в державі. Виховання одночасно більше ніж 8–10 дітей є складним з огляду на неможливість урахування індивідуальних потреб кожного. До того ж наявність такої кількості дітей несе ризики колективного догляду за ними.

“ «На мою думку, перспектив у дитячих будинків сімейного типу немає. Їх у майбутньому не повинно бути. Повинні бути прийомні сім'ї, де двоє дітей. Четверо максимум для дітей державних. Реформа мала на якомусь етапі забрати дітей з інституцій. Але форма ДБСТ сама інституційна. Я так вважаю. Ми навіть назву залишили неправильну для світу: дитячий будинок сімейного типу, а не сім'я будинкового типу. Але дитячий будинок сімейного типу — це вже мініінтернат, розумієте? На 10 дітей. І машину їм надай, і приміщення побудуй, і грошей їм дай. І там вже свої елементи виховання».

Із інтерв'ю з експертом

Що стосується конфліктів у відвіданих сім'ях, то зазвичай вони вирішуються розмовами. Проте частина батьків зазначає, що може перейти на крик. Є й певні покарання, як і в звичайних сім'ях: обмеження в користуванні телефоном або комп'ютером, інтернетом, заборона гуляти тощо. В одному ДБСТ як дисциплі-

нарне покарання дитину можуть поставити в куток.

“ «Конфлікти як і в кожній сім'ї вирішуємо. Сваримось, миримось, пояснюємо — усе в нас так само, як і в звичайній сім'ї. Як і в кожній сім'ї, є покарання, заохочення, тобто відбираються телефони, не пускаються діти кудись».

“ «Звичайно, діти не виконують усього того, що хочуть дорослі. Вони не слухаються, але розмовляємо, просимо, домовляємось. Інколи обмежуємо їх у певних, скажу так, благах людства, у використанні комп'ютерної техніки, наприклад».

“ «Ми розмовляємо, здебільшого ми розмовляємо. Ідеального ніколи не буває. Дорослі вже діти, вони більш самостійні».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

“ «Ми часто самі вирішуємо конфлікти, але іноді мама з татом нас садять за круглий стіл і разом усе обговорюємо, якщо дуже багато в когось суперечок».

“ «Можемо розмовляти між собою, а іноді йдемо до батьків, щоб вони вирішили проблему».

“ «Мама, звичайно, кричить, але якщо ми щось не зробили. Наприклад, якщо вона кудись поїхала, а ми не зробили, то приходять і не зовсім кричить, але каже: я тобі скільки разів говорила, що зробиш і будеш гратися. Але потім мама приходять, а я все зробила».

Із інтерв'ю з дітьми

Також слід зазначити, що **через війну обов'язки виховання дітей часто лягають лише на одного вихователя, зазвичай на маму. Чоловіки можуть піти на війну або залишитися на прифронтовій території, щоб стежити за майном.** Є випадки вбивств і поранень батьків-вихователів під час перебування в тимчасовій окупації або під час евакуації родини. У такому разі варто було б розглянути можливість надання ДБСТ на час воєнного стану в державі такої соціальної послуги, як муніципальна няня на платній чи безплатній основі.

“ «Нам потрібна няня на чотири дні, поки я їду з дитиною в лікарню. Навіть за плату не можемо знайти, ніхто не наважується. Зараз оце таке питання: волонтерів шукаємо з дітьми».

Тобто бракує трохи мобільності моєї. Я не можу зараз залишити дітей і поїхати в лікарню, нам на операцію треба».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

“ «Під час окупації й обшуки в сім'ї були. Що вони шукали, я не знаю. Але мама-вихователька каже, що обшуки в них були через день. Звичайно, що вони евакуювалися, це не кажучи вже про обстріли. Там летіли снаряди над будинком щодня. І от тато-вихователь через дев'ять днів вийшов і назад не повернувся. Його знайшли після окупації замордованим і прикопаним. Це була дуже велика трагедія для всієї цієї сім'ї. Мама з дітками проходила реабілітацію в Житомирській області. Зараз усе можливе для них роблять і благодійні організації, і міська влада допомагає чим може. У принципі, вони адаптувалися. Ну не адаптувалися, а жили з травмами. ДБСТ, на щастя, функціонує і далі».

Із інтерв'ю з експертом

■ Соціальний супровід

Майже всі відвідані прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу контактують одразу з кількома соціальними службами. Соціальні служби, які здійснювали супровід сімей до переміщення, тією чи іншою мірою і надалі цікавляться станом їхніх справ. Але **ступінь залученості до проблем ПС і ДБСТ досить різний**. Здебільшого це фіксація місцеперебування сім'ї та питання, пов'язані з документами, рідше сприяння в організації евакуації та гуманітарної допомоги.

“ «Вони не знали ні де ми, ні що ми, чи ми їдемо, чи не їдемо, чи виїжджаємо. Подзвонили нам, але навіть не питали, де ми. Подзвонили щодо свого питання, а потім уже я сказала, що ми там-то».

“ «Нам спочатку допомагала наша служба у справах дітей. Вони до Німеччини відправляли нас. Назад ми їхали вже самі. Звісно, постійно питалися, де ми, що ми, як ми. І зараз питаються».

“ «Дзвонять, запитують, які програми для нас є, кажуть, де треба брати участь, ми беремо. Тобто супровід іде і наших

служб, і нової служби. Зараз у мене є спеціаліст із соціального супроводу. Так що тут усе налагоджено».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Водночас на початку війни через активні бойові дії та тимчасову окупацію не всі служби мали змогу одразу зв'язатися і бути на постійному зв'язку з прийомними сім'ями та ДБСТ.

“ «Не зв'язувалися. Тільки вже після того, як ми сюди переїхали. Тоді вони нам подзвонили й запитали, де ми є, чи виїхали, чи не виїхали як прийомна сім'я».

“ «Наші соціальні служби на початку повномасштабної війни відмовляли нас від того, щоб ми взагалі кудись виїжджали, тому що діти в нас перебувають, скажемо так, державні. Ми є офіційними представниками, але діти в нас усе ж таки державні, й окрім нас за них відповідальна і міська влада. Вони нас відмовляли. А потім, уже в критичний момент, коли справді всі вже розуміли, коли снаряди стали падати на голову і літати над головою, коли ми просто не виходили з підвалів, наші служби виїхали, а нам ніхто навіть не сказав. Усі пороз'їжджалися, телефони повідключали і все».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Соціальні служби приймаючих громад також здебільшого долучаються до ведення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, але не ставлять їх на облік за новим місцем проживання. Подекуди сприяють отриманню одягу та побутових речей, надають консультації, допомагають стати в чергу на отримання житла, організовують психологічну підтримку сім'ї.

“ «Ми приїхали сюди, вони не взяли нас на облік, але попросили прийти і дати перелік дітей, які в нас перебувають, щоб здійснювати супровід нашої родини. Періодично відвідують нас, залучають до всіляких програм. Якщо є можливість, подають нас на ті програми. Наша Луганська обласна служба теж цікавиться, чи немає проблем. Усі зараз на зв'язку перебувають».

“ «Я думаю, вони роблять усе, що в їхніх повноваженнях, тобто нашу проблему забезпечення житлом вони, саме соціальні служби, не вирішать. А всі ті питання, які належать до повноважень соціальної служби, думаю, вони виконують».

“ «Я поставила 6 5 балів із 5. Мені подобається. Дуже все душевно. Вони все розуміють. Дзвонять і кажуть: можливо, у нас буде або прийомній дитині планшет, або ще чогось у вас не вистачає. Ми вас поставимо в чергу. От тиждень тому дзвонять і кажуть: якщо у вас є потреба в обігрівачах, ми вам можемо допомогти».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Водночас **соціальний супровід сімейних форм виховання загалом залишається на досить низькому рівні**. Передусім це є наслідком скорочення соціальних працівників в Україні. Частково ситуація також ускладнюється децентралізацією та повільним процесом створення системи соціальних послуг у громадах. У значній частині ОТГ такі послуги можуть просто не надаватися.

“ «Навіть до війни у нас було недостатньо фахівців із соціальної роботи. Навантаження одного фахівця в супроводі сімейних форм виховання — 35 дітей. І водночас ніде не зазначено, що фахівець має супроводжувати лише цих 35 дітей. А ще є супровід сімей у складних життєвих обставинах — 10 сімей на одного соціального працівника. І знову ж таки ніде не сказано, що фахівець із сімейних форм виховання не може супроводжувати і те, й інше. Найчастіше він має значно більше навантаження, ніж прописано в документах».

Із інтерв'ю з експертом

Часто соціальний супровід залежить від людського фактора та організації роботи в конкретній службі.

“ «У Стайках місяць ми були, ніхто нас не знав, нічого. Потім я вже сама почала шукати. Хоча, коли ми приїхали, у перший день пішли в селищну раду, там записали всі наші дані. Але ніхто за місяць нас не чіпав, нічого. А потім я сама знайшла місцеву службу. Ми тоді приїхали, а нам кажуть: «О Боже, де ж ви взялися!». Тоді нам перший раз дали допомогу і продукти. А коли вже переїхали до Житомира... Хочу низько вклонитися в ноги оцим дівчатам. Що соціальна служба, що служба у справах дітей... Через день одна дзвонить, друга дзвонить: «Що вам треба? Чим вам допомогти? Ось вам тут спонсор, ось вам те». Тут такі вони уважні: «Так, давайте сюди, давайте туди, всілякі майстер-класи, психологічна підтримка для дітей, для вас».

Вони мені дуже допомагають».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

“ «Від кожної області й від кожного району різні історії. Наприклад, взяти Харків. У Харкові в одному районі сім'я проживає, і їй доводиться самій шукати, все самій, самій, самій. А в іншому районі соціальна працівниця потурбувалася, щоб уся сім'я була забезпечена всім, чим потрібно. І медичними якими-сь послугами, і на відпочинок відправляли всю сім'ю, і батьки мали змогу десь відпочити, і діти мали психолога, кому потрібно».

Із інтерв'ю з експертом

Слід зазначити, що **з початком війни навантаження на соціальні служби збільшилося в рази**. І це позначається, зокрема, на увазі до переміщених прийомних сімей та ДБСТ.

“ «Нас у штаті працює троє: я і двоє провідних спеціалістів. Одна виїхала до Литви, бо в неї двоє дітей, і повертатися до кінця війни не збирається. То ми виконуємо зараз удвох ту роботу, яку ще рік тому виконували втроєх. І, звичайно, окрім буденної роботи на нас ще лягло надання гуманітарної допомоги. Особисто я працювала в гуманітарному штабі півтора місяця. Ми розвантажували і розвозили, тому що все це хтось мав робити. І кожна організація працювала в такому режимі. А щоденної роботи теж ніхто не скасовував. Ну й, звичайно, морально буває дуже важко».

Із інтерв'ю з експертом

■ Зовнішній вигляд і психологічний стан

Майже у всіх відвіданих сім'ях **діти мали задовільний зовнішній вигляд**. Одяг і взуття відповідали сезону, статі та віку дітей (окрім кількох вихованців у двох ДБСТ). Усі діти сказали, що мають особистий одяг і можуть вдягатися за власним бажанням. Повсякденний одяг змінюється раз у кілька днів або за потреби й за бажанням дітей, спідня білизна — щодня. Окрім одного ДБСТ — там це роблять кожні два-три дні, а також використовують спільно деякі індивідуальні засоби гігієни (мочалки, дезодоранти).

Синців, подряпин чи інших ушкоджень на обличчі й тілі дітей виявлено не було. Діти позитивно реагували на відвідувачів, майже всі охоче спілкувалися й розповідали про своє життя. Таке саме вільне, привітне спілкування було й між дітьми та прийомними батьками-вихователями.

Водночас слід зазначити, що всі сім'ї виїхали з районів, які дуже постраждали від активних бойових дій та/або тимчасової окупації. Частина сімей виїхала не одразу, **деякі ПС і ДБСТ перебували в зоні активних бойових дій упродовж місяця й більше**. Сама евакуація також була дуже складною. Деякі діти переживали активні бойові дії вже вдруге від 2014 року.

“ «Діти місяць просиділи в підвалі, не виходячи з нього, ми піднімалися лише для того, щоб якісь гігієнічні процедури пройти або приготувати їжу. Діти бачили, все знали й чули, тому що снаряди прилітали в радіусі 60 метрів від нашого будинку, а потім і в наш двір. Діти все чули і розуміли, чому саме ми тікаємо. Але сподівалися, що то буде ненадовго. Тобто і ми всі сподівалися, що тиждень-два — і все буде нормально. Але що так довго, ніхто не очікував».

“ «Приїхали ми в ту Василівку. Перед тим упала ракета поруч. Ми на цьому полі, а вона впала через посадку. Нас стали перевіряти. Ми вивертали спочатку телефони, планшети. А потім кажуть: розгортайте речі. Уявіть, у мене шість сумок дитячих речей, оцей весь одяг, а вони [російські солдати] стояли з автоматами і дивилися. Потім, як ми їхали, з правого боку автобуса тричі гупнуло. А водій каже: «Не панікуйте. Зараз усе нормально». І як дав на всіх парах, то ми найперші приїхали».

“ «Найскладніше було виїхати з міста. Бо ми боялися, що нас порозстрілюють в автобусах просто-напросто. Ми спочатку були вдома, а потім уже сиділи 40 днів у підвалі. Коли нашу вулицю обстріляли, приїхали до батька в підвал і там 40 днів сиділи без води, без нічого. Їжі купити не можна було, води взагалі не було ніде. Топили сніг, мили посуд. Ми фактично взагалі не купалися, бо нічого не було. Нас було там дві родини, загалом 28 людей. Важко було виїжджати, але допомогли служби у справах дітей міста Лисичанська. Волонтери були, які вивозили нас на бусах, дві родини вивозили. Я не знаю, як ми взагалі вирішили. Дуже-дуже важко було саме виїхати. А коли вже виїхали, спокійніше стало».

“ «У нас багато дітей, які ще з 2014 року це пам'ятають. Ми в 2014-му потрапили в ситуацію, коли не давали зеленого коридору вісім днів. Без газу, без світла, без води... без усього. А це був серпень, на вулиці спека 40 градусів, ні води, нічого немає. Виїжджали під кулями. Нам сказали: «Сідаєте, їдете на всій швидкості, ніде не зупиняєтеся». Ми їдемо, а між нами летить усе».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

В інтерв'ю сім'ї розповідали, що **пережитий стрес дуже позначився на фізичному та психоемоційному стані дітей.**

“ «Коли ми переїхали сюди, я два дні взагалі не виходила з кімнати. Ми сиділи, прислухалися. Першим ділом, коли сіли в потяг, діти кричали: «Мамо, тут вода є. Мамо, тут вода є». Досі в них наслідки залишилися, вони не можуть напитися води. Ось такий великий у нас шлейф лишився. Звичайно, досі бояться. Десь стукне, десь грюкне, а вони здригаються ще».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

“ «Коли тривога вночі, завжди страшно. Було таке, що я прокинулася вночі, була сильна злива, у мене почалася паніка. Мені здалося, що їдуть якісь танки. Це було смішно, напевно, вранці згадувати. А мені здалося, що танки за вікном і вони шумлять. Іноді ще було таке, що вранці щось летіло, мабуть, гелікоптер якийсь. Я прокинулася, і мені здалося, що летить у вікно до хати. Я давай бігти бігцем до бабусі, а вона каже, що це гелікоптер. То я спросоння не розібрала. А коли вночі почина-

ється тривога, ти думаєш усе... Дуже страшно».

“«У Лісовому я стала дуже багато їсти. У мене стрес. Їла разів п'ять за день, напевно, бо мама була поруч. А зараз у Києві двічі-тричі. Бо не завжди встигаю. Дуже насичене життя в мене».

Із інтерв'ю з дітьми

Дітям і зараз важко прийняти зміни, вони сумують за минулим життям, постійно контактують із людьми, які залишилися в рідних місцях. Усе це викликає переживання і стрес. Одна дівчина розплакалася під час інтерв'ю, коли згадувала свій дім.

“«Був відчай, бо ми не знали, що буде завтра. Прив'язаність до домівки також велика, хочеться додому, це все є. І паніка. Ми не знаємо, де, що і як буде завтра».

Із інтерв'ю з мамою-вихователькою

“«Там залишилося багато друзів. І питаєш, а вони кажуть, що щодня... вже спати не можуть. Усе це переживаєш і про все це думаєш. І навіть коли перебуваєш тут, де набагато тихіше, все одно є відчуття тривоги».

Із інтерв'ю з дитиною

Діти в половині відвіданих сімей спілкуються або спілкувалися з психологами після початку повномасштабної війни. Кілька дитячих будинків сімейного типу і зараз отримують психологічну допомогу від громадських організацій, зокрема від СОС Дитячі містечка в Україні. Ще в одному ДБСТ частина дітей спілкувалася зі шкільним психологом. У п'яти сім'ях зазначили, що не зверталися по таку допомогу, хоча, як засвідчили результати візитів, для двох із них психологічна підтримка є вкрай актуальною.

“«Найчастіше зараз у дітей трапляються розлад сну, розлад харчування, гостра реакція на звуки, замкненість. Вони зараз часто замикаються, не хочуть іти на контакт. Коли їх намагаються вивести на контакт, то це емоційна лабільність. Дітки починають від спалаху гніву до суїцидальних намірів виявляти, тобто від плюса до мінуса. Ось такі гойдалки».

Із інтерв'ю з експертом

Частина батьків-вихователів зазначила, що вони також потребують психологічної допомоги або вже отримували її.

“ «Особисто я до невропатолога ходила. І зараз сиджу на антидепресантах».

“ «Краще не стало. Я не знаю, може, й потрібна допомога. Мене хвилює війна, у мене чоловік там».

“ «Зараз маю таке відчуття, що не можу себе знайти. Тому що за житло не те що трохи, а дуже переживаю. Я звикла, що в нас скрізь цивілізація, а тут виїхали, у багнюці постійно діти, кудись вийти — і все в багнюці. Це найважче. У мене ще води не було тут на кухні. Ми вже зробили, вже й раковину поставили. Важко, бо з дому до магазину чи до музичної школи дітям дуже довго добиратися. У нас у Марганці 10 хвилин — і ти вже в парку. Вони там бігають, радіють. А тут спробуй вийти в ліс і все».

“ «На час переїзду і взагалі мене рятував чоловік, казав, що ти своїм станом вводиш дітей у тривогу. Я... я в паніці була, тому що таке переживала у 2014 році в Лисичанську. Але тоді було трохи складно, а зараз просто нереально. Я думаю, це такі події, які однозначно залишать свій відбиток».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

Ті сім'ї, які отримували психологічні послуги, відгукуються про них здебільшого позитивно й бачать ефект від занять із дітьми.

“ «З дітьми працює психолог із СОС Дитячі містечка. Але ми, батьки, не є професійними психотерапевтами, психологами. На наш погляд, наче не потрібна допомога. Але ж є травми приховані, можливо. З ними займаються, так.

— Ви задоволені цими заняттями?

— Роботою психологів абсолютно задоволені, тому що діти справді зацікавлені. Це передусім вони зацікавлені, очікують, коли до них прийде психолог, який із ними працював».

“ «У нас дуже було багато проблем після того, бо багато дітей полякалося і впісювалося, і вкакувалося, і все що хочеш у нас було. У нас і зараз працює психолог, працює логопед, бо деякі діти щось заїкаються. Словом, наслідки дало гарні».

“ «Я не можу сказати, що результати є одразу, але діти стали краще почуватися, це є».

Із інтерв'ю з батьками-вихователями

«— Наскільки психолог допоміг тобі побороти ці страхи?

— Я сама їх боролася. Займалася улюбленою справою, так і вийшла з того стану. Психолог підказав мені це зробити».

Із інтерв'ю з дитиною

На думку експертів, психологічні **потреби прийомних сімей і ДБСТ пов'язані не лише з війною, а й із попередніми травмами життя та виховання дітей**, тому вони більшою мірою потребують уваги психологів і соціальних працівників.

“ «Психологи потрібні всім однозначно. Ювенальний психолог, психологи травми, педагоги травми. Наші діти, які влаштовані в прийомні сім'ї, — це діти-сироти. Вони всі з минулим, а ще нашарування оцих травмуючих подій. Однозначно всі дітки, які пережили і бачили те все, це моя особиста думка, повинні пройти курс психологічної реабілітації».

“ «Діти-сироти й так травмовані. Дехто з них депривований, це дуже глибока травма, яка має великі наслідки. Дехто травмований у своїй біологічній родині чи перебуванням у закладах. Тому можна сказати, що війна — це про ретравматизацію таких дітей, тобто повторна травма. І тому травма стає комбінованою, одна на іншу накладається».

“ «Мені здається, що на сьогоднішній день варто було б посилити супровід таких сімей, особливо психологічну допомогу, бо все ж таки діти і так були певною мірою травмовані, а в ситуації війни вони травмовані ще більше. Батьки теж перебувають у стресі, навантаження шалене, переїзди. Знаючи специфіку дітей, зрозуміло, що тієї допомоги, яка надавалася прийомним сім'ям і ДБСТ, недостатньо, тому що це все ж таки більше вирішення соціальних питань. А тут ідеться саме про психологічну допомогу. На сьогодні вона є надзвичайно актуальною».

Із інтерв'ю з експертами

■ Дозвілля та відпочинок

Цього року **більшість прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу не мали організованого відпочинку для своїх вихованців**. Діти провели літо на новому місці: ходили на річку чи озеро, гуляли в парку, гралися у дворі. Тільки два ДБСТ мали можливість відправити вихованців у літні табори, ще один ДБСТ не в повному складі відпочивав у Хорватії. Ці заходи були організовані для сімей безплатно завдяки недержавній благодійній допомозі.

“ «Цього літа ми сюди приїхали, я ходила з друзями на озеро. І з сім'єю ходила на озеро».

“ «Цього літа ми відпочивали на городі. Знаєте, якось навіть настрою не було кудись виїжджати. А взагалі щоліта в нас дуже яскраво. Ми їздимо машиною по всій Україні. Точніше, не по всій, але багатьма містами подорожуємо. Також у нас на Донеччині в Лимані є Голубі озера. Ось там ми живемо тиждень у наметах. Чи навіть два. Але цього року не було настрою відпочивати».

“ «Влітку ми могли поїхати кудись відпочити, на море їздили.
— А цього року?
— Ні, нічого».

Із інтерв'ю з дітьми

Також після переміщення діти **частково втратили свої звичні дозвілєві активності**: відвідування творчих, музичних, танцювальних гуртків, спортивних секцій, дитячих розважальних центрів тощо. Особливо складно тим сім'ям, які переїхали до невеликих населених пунктів, де майже не проводяться заходи і заняття з дітьми. Раніше діти займалися різними видами творчості, а тепер сумують без цього. До того ж більшість із них займаються зараз онлайн, тому їм бракує живого спілкування з однолітками.

“ «Мама віддавала нас у музичні школи, щоб ми грали. Я вже відучився п'ять-шість років на акордеоні, мої брати теж пішли до музичної школи й почали навчатися. Але не встигли закінчити. Бо ми переїхали...»

— Це ваше таке хобі?

— Так. Ми всі тут музиканти.

— Співаєте?

— Так. Співаємо. Ми дуже багато співаємо. Коли були в Марганці, нас багато разів запрошували. Ми грали в школах сімейним оркестром. Старша сестра грала на флейті, акордеоні, піаніно».

Із інтерв'ю з дитиною

За словами кількох дітей, **якісне дозвілля та відпочинок допомагають їм відволіктися від новин** і легше адаптуватися на новому місці проживання.

“ «Я зазвичай гуляю. Мені подобається гуляти на свіжому повітрі. Люблю слухати музику. Зараз я не відпочиваю. Їм, сплю — це як відпочинок. Ходжу на танці, це дуже мене розвантажує. Я прямо розслабляюся, віддаюся вся повністю, витанцьовую».

“ «Зараз я ходжу на танці у вільний час тут, у навчальному закладі. А ще картини за номерами розмальовую. Щось таке заспокійливе».

Із інтерв'ю з дітьми

ПС і ДБСТ під час війни: статистика та законодавство

У зв'язку з бойовими діями на території України зростає кількість дітей, позбавлених із різних причин батьківського піклування. Водночас на період дії надзвичайного стану тимчасово припинено усиновлення. Натомість розроблено механізм тимчасового влаштування дітей, спрощено процедуру влаштування дітей під опіку, піклування родичів, розширено форми тимчасового влаштування¹. Разом із тим ускладнився контроль за дотриманням прав дитини через незаконне вивезення (чи залишення) на не підконтрольну Україні територію або до російської федерації.

Станом на 25.10.2022 Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб містила інформацію про 1 080 653 внутрішньо переміщених дітей.

За інформацією Національної соціальної сервісної служби України, станом на 01.01.2022 на обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувало 67 585 дітей, із них 23 246 дітей-сиріт.

Станом на 01.10.2022 **статус дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, отримали 3403 дитини.**

За оперативними даними регіонів, станом на 01.10.2022 в Україні **функціонують 1305 ДБСТ, у яких виховується 9102 дитини, і 2969 прийомних сімей, у яких виховується 5663 дитини. За дев'ять місяців 2022 року до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу влаштовано 839 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.**

Станом на 01.10.2022 **в межах України перемістилися (евакуйовані) 119 дитячих будинків сімейного типу та 221 прийомна сім'я, за межі України (за кордон) — 351 дитячий будинок сімей-**

¹ <https://fakty.ua/400496-pravitelstvo-usililo-zacshitu-detej-ostavshihsiya-bez-roditelej-vo-vremya-vojny-chto-vazhno-znat>.

ного типу та **420** прийомних сімей.

У 2022 році **припинили функціонування 14 дитячих будинків сімейного типу та 143 прийомні сім'ї.**

За даними Єдиної інформаційної аналітичної системи «Діти», під час дії на території України воєнного стану 430 дітей переїхали з тимчасово окупованих територій і зони активних бойових дій без супроводу батьків та інших законних представників.

Що стосується змін у нормативно-правових актах, спрямованих на захист дітей під час війни, то Верховна Рада України 28 липня 2022 року ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей» (набирає чинності з 01.02.2023).² Законом внесено зміни до Сімейного кодексу, Цивільного кодексу, Цивільного процесуального кодексу, законів України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про прокуратуру», «Про військово-цивільні адміністрації». Частина повноважень у сфері усиновлення та захисту прав дітей переходить до органів місцевого самоврядування. Законом встановлено, що районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, селищних, сільських рад є органами опіки і піклування. Очолюють органи опіки і піклування сільський, селищний, міський голова. Змінилася кількість опікунів, зокрема малолітній, неповнолітній особі призначається один опікун чи піклувальник. Повнолітній особі може бути призначено одного або кількох опікунів чи піклувальників (ч. 5 ст. 63).

² <https://www.sud.ua/uk/news/publication/246071-verkhovna-rada-ukhvalila-zmini-do-simeynogo-kodeksu-tsivilnogo-kodeksu-tspk-i-zakonu-pro-prokuraturu-v-chastini-zakhistu-prav-ditini>.

Основні положення нормативно-правових актів, що стосуються захисту дітей ³

Нормативно-правовий акт	Статті викладено в такій редакції
Частина четверта статті 293 Цивільного процесуального кодексу України	Розгляд справ судом про усиновлення відбуватиметься без залучення присяжних.
Стаття 312 ЦПК України доповнена новою частиною четвертою	Підготовка справи до розгляду проводиться в строки не більше ніж п'ять днів із дня відкриття провадження у справі, про що суд постановляє відповідну ухвалу, водночас підготовче засідання у справах про усиновлення не проводиться. Скорочується строк апеляційного оскарження рішення суду про усиновлення з 30 до 10 днів.
Цивільний процесуальний кодекс України ЗУ «Про прокуратуру»	Під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав, відібрання дитини, а також про усиновлення дитини участь прокурора є обов'язковою.
Стаття 5 ЗУ «Про прокуратуру»	Повноваження прокурора з виконання функцій прокуратури з метою захисту прав і свобод дитини здійснюють спеціалізовані ювенальні прокурори. Водночас зазначений закон не оперує таким поняттям, як ювенальний прокурор.
Стаття 214 Сімейного кодексу. Облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі дітей, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування, влаштовані у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу	1. Службові особи органів опіки та піклування, керівники закладів, у яких перебувають діти, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи влаштовані у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, а також інші особи, яким стало відомо про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, зобов'язані невідкладно подати інформацію про них до служб у справах дітей районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, міських, селищних, сільських рад. Облік дітей, які можуть бути усиновлені (далі місцевий облік), здійснюється службами у справах дітей районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, міських, селищних, сільських рад

за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Служби у справах дітей районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, міських, селищних, сільських рад, якщо не виявилось осіб, які бажають усиновити дитину або взяти її під опіку чи піклування, протягом одного місяця з дня надходження відомостей про дитину зобов'язані подати відповідну інформацію до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної, Київської або Севастопольської міської державної адміністрації для взяття дитини на облік (далі регіональний облік) та до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей (далі централізований облік).

3. Порядок здійснення місцевого, регіонального і централізованого обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи влаштовані у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, та порядок передачі дітей на усиновлення встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 215 Сімейного кодексу. Облік осіб, які бажають усиновити дитину

1. Облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться службою у справах дітей районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, міських, селищних, сільських рад, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Облік громадян України, які проживають в Україні і бажають усиновити дитину, ведеться службою у справах дітей за місцем їх проживання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3. Облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, ведеться центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Частина перша статті 216 Сімейного кодексу	Посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей громадянами України чи іноземцями, передання дітей під опіку, піклування, влаштування у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу забороняється.
Стаття 256-4 Сімейного кодексу. Створення прийомної сім'ї	1. Рішення про створення прийомної сім'ї та влаштування до неї дитини (дітей) на виховання та спільне проживання приймається районною в містах Києві або Севастополі державною адміністрацією, виконавчим комітетом міської, селищної, сільської ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. 2. Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про організацію діяльності прийомної сім'ї. Договір може бути розірвано у порядку, встановленому законодавством. 3. Орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, зобов'язаний співпрацювати з прийомними батьками щодо утримання та виховання дитини (дітей). 4. Контроль за виконанням договору про організацію діяльності прийомної сім'ї здійснюють служби у справах дітей обласних, районних, міст Києва та Севастополя державних адміністрацій. 5. Положення про прийомну сім'ю та типовий договір про організацію діяльності прийомної сім'ї затверджуються Кабінетом Міністрів України.
Стаття 256-8 Сімейного кодексу. Створення дитячого будинку сімейного типу	1. Рішення про створення дитячого будинку сімейного типу та влаштування до нього дитини (дітей) приймається районними в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських, селищних, сільських рад у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. 2. Між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, на основі типового договору укладається договір про організацію діяльності м. Києва та Севастополя державних адміністрацій 4. Положення про дитячий будинок сімейного типу і типовий договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейні форми виховання під час війни

До 24 лютого 2022 року служби у справах дітей були зобов'язані вживати вичерпних заходів для тимчасового влаштування дітей у сім'ї родичів, знайомих та вже утворені сім'ї патронатних вихователів відповідно до пункту 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 (тимчасове влаштування дітей). **Від початку широкомасштабної агресії російської федерації проти України порядок влаштування травмованих війною дітей до сімейних форм виховання потребував перегляду.**

Чинним законодавством України визначено алгоритми дій для організації соціального захисту дітей, зокрема тих, у кого:

- батьки загинули (свідoctва про смерть відсутні) та відсутні такі близькі родичі, як баба, дід, повнолітні сестра, брат, мачуха, вітчим;
- батьки або близькі родичі не виходять на зв'язок або перебувають у місцях активних обстрілів, під завалами, поранені в лікарнях.

Постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 № 447 «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» зазначений Порядок було доповнено пунктами 79-1–79-3, чим розширено підстави для надання статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, дітям, батьки яких:

- не виконують своїх обов'язків із виховання та утримання дитини з причини перебування на територіях, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)/на тимчасово окупованій території;
- перебувають у розшуку як зниклі безвісти за особливих обставин або визнані такими, що зникли безвісти за особливих обставин;
- є військовополоненими (перебувають у полоні держави-агресора);
- позбавлені особистої свободи (затримані, взяті в заручники) органами влади держави-агресора.

Водночас при отриманні статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, на зазначених вище підставах така дитина не має права бути усиновленою .

Встановлення статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану.

Уряд спростив надання дітям, які через війну залишилися без батьківського піклування, статусу дитини-сироти. Тепер дитині за відсутності свідоцтва про смерть або загибель батьків, зареєстрованого уповноваженими на те органами, **надається статус дитини, позбавленої батьківського піклування, до моменту документального підтвердження смерті або загибелі батьків.** Такі діти під час воєнного стану можуть бути влаштовані в прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу на умовах тимчасового влаштування.

Рішення про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану приймається районною, районною у місті Києві держадміністрацією, районною військовою адміністрацією або виконавчим органом міської, селищної, сільської ради за місцем проживання (перебування) чи виявлення дитини з урахуванням документів, що підтверджують її статус.

Спрощено процедуру влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку або піклування родичів до моменту достовірного встановлення причини відсутності батьків. Після припинення або скасування надзвичайного або воєнного стану статус дитини має бути підтверджений чи спростований за процедурами та на підставі документів, передбачених законодавством.

До квітня 2022 року невирішеним залишалося питання представництва інтересів дітей, про батьків яких нічого не відомо, які не мали статусу дитини-сироти і яких примусово вивозили з місць ведення бойових дій на не підконтрольні Україні тимчасово окуповані території або до росії. Водночас діти мають родичів, які можуть про них подбати, на території України. Цю проблему було вирішено законодавчо.

Кабінет Міністрів України надав статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, дітям, які під час воєнного стану проживали чи перебувають на тимчасово окупованих територіях, територіях, де тривають бойові дії, або за межами України, чиї батьки не виконують своїх обов'язків із причин, які неможливо з'ясувати .

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану **статус дитини, позбавленої батьківського піклування, надається, зокрема, дітям, батьки яких не виконують своїх обов'язків із виховання та утримання дитини з причин, які неможливо з'ясувати** у зв'язку з перебуванням їх на території, де ведуться або велися активні бойові дії, чи на окупованій території, що підтверджується актом, складеним службою у справах дітей. Після припинення чи скасування надзвичайного або воєнного стану статус дитини має бути підтверджений чи спростований на підставі документів, передбачених законодавством.

У разі наявності підстав для надання дитині, яка перебуває на тимчасово окупованій території або за межами України, статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, надання такій дитині відповідного статусу та встановлення над нею опіки або піклування особою, яка перебуває в сімейних, родинних відносинах (зокрема, хрещеними батьками), можуть здійснюватися відповідно до пунктів 79 і 79-2 Порядку за місцем проживання (перебування) опікуна, піклувальника.

Під час прийняття рішення про встановлення опіки, піклування за місцем проживання (перебування) опікуна, піклувальника щодо такої дитини **згода дитини не вимагається**.

Оформлення опіки родичами (за місцем перебування опікуна) дозволяє їм представляти інтереси дитини, вимагати її повернення з окупованих територій чи території іншої держави в разі незаконного вивезення за межі України й перешкоджає незаконному усиновленню українських дітей.

Ухвалене урядом рішення надає додаткові можливості влаштування таких дітей під час дії воєнного стану, зокрема, до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на умовах

тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у ДБСТ.

Розширено підстави для втрати статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування:

- знайдення батьків, які перебували в розшуку як зниклі безвісти за особливих обставин або були визнані такими, що зникли безвісти за особливих обставин;
- повернення матері, батька;
- повернення матері, батька, які були позбавлені особистою свободою (затримані, взяті в заручники) органами влади держави-агресора;
- виїзд батьків із тимчасово окупованих територій України або деокупація цих територій.

Водночас для дітей, влаштованих до сімейних форм виховання, які були переміщені (евакуйовані) на безпечну територію, а їхні законні представники залишилися на тимчасово окупованій території чи на територіях, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), полоні, **передбачена можливість влаштування до сімейних форм виховання до відновлення можливості виконувати свої обов'язки їхніми законними представниками.** У такому випадку призначається виплата державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і грошового забезпечення батькам-вихователям та прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, здійснення видатків на сплату за них єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також допомога на дітей під опікою, піклуванням з одночасним припиненням такої виплати в попередній формі влаштування.

Спрощення процедури збору документів для взяття дитини під опіку, піклування

Серйозною перешкодою для влаштування дітей під опіку або піклування родичів до квітня 2022 року була процедура збору необхідного пакета документів, який неможливо підготувати у стислі строки в умовах війни.

Відповідно до ухваленого рішення родичі, які бажають взяти дитину під опіку, піклування, надають менший перелік документів, а саме:

- заяву;
- копію паспорта;
- документи, що підтверджують сімейні, родинні зв'язки або інший зв'язок особи з дитиною (свідоцтво про хрещення або інший документ, виданий релігійною організацією);
- довідку від нарколога та психіатра про можливість виховання дитини;
- довідку або заяву опікуна про відсутність судимості.

Призупинено вимогу щодо проходження курсу навчання та виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, для кандидатів в опікуни та піклувальники під час воєнного стану.

Обов'язок евакуації дітей

Сім'ї, а також патронатні вихователі та дитячі будинки, які виховують прийомних дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть втратити право опікати їх, якщо наражають своїх вихованців на великий ризик і відмовляються від обов'язкової евакуації⁴.

Після обов'язкової евакуації до безпечних регіонів дітям за визначенням Нацсоцслужби України на підставі наданої місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування інформації про наявність у місці евакуації прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, патронатних вихователів, закладів, у яких передбачається цілодобове перебування дітей, буде призначено інших вихователів.

Проблеми, з якими стикалися ДБСТ і ПС під час війни та які потребують вирішення на законодавчому рівні

На початку широкомасштабної агресії виникли проблеми з організацією евакуації ДБСТ і ПС із територій, на яких або поруч із якими велися активні бойові дії. На рівні держави та громад не було розроблено дієвих планів евакуації.

“ «Згадую перші дні війни і свої враження, що ніхто не знав, куди треба бігти в який момент чи ховатися в погріб, коли місто обстрілюють. Ти не думаєш, до кого треба зараз звернутися, а

⁴ <https://minre.gov.ua/news/uryad-pidtrymav-iniciatyvu-minreintegraciyi-vidpovidalnist-za-ditey-pid-chas-evakuaciyi>.

просто дбаєш сам про себе. І багато з них, мабуть, робили так само: брали дітей, ховали, якщо була така можливість, сідали в авто і їхали десь туди, де вибухи менше чутно».

Із інтерв'ю з експертом

Евакуацією сімей і ДБСТ переважно займалися громадські організації та волонтери. З різних причин, зокрема через відсутність організованої евакуації, на окупованій території залишилися десятки прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

“ *«На мою думку, підготовки не було, громадські організації проводили певну роботу з Мінсоцполітики, було розроблено відповідний план, який передбачав можливу швидку евакуацію... Але фактично цей план не встигли реалізувати, і тому допомогу сім'ї не отримали. Крім того, у принципі ніхто не був готовий до війни, тому в паніці кожна сім'я вирішувала свої питання самостійно».*

Із інтерв'ю з експертом

Відсутність державної програми організованої евакуації ПС і ДБСТ у безпечні місця активізувала волонтерський рух і громадськість, які перебрали на себе в перші дні війни та перед її початком функції держави.

“ *«Близько 20 ДБСТ під нашим супроводом [СОС Дитячі містечка], які до війни були в Київській та Луганській областях (сім'ї в Ставропольську і Северодонецьку)... Ми абсолютно всім нашим сім'ям, усім цим 20 сім'ям, у яких виховується близько 140 дітей, запропонували поїхати відпочити, так би мовити, але ніби з такою пересторогою, що це може бути період початку війни... І вони зустріли війну в Трускавці».*

Із інтерв'ю з експертом

Станом на 01.10.2022, за оперативними даними обласних департаментів соціального захисту, на тимчасово окупованій території України перебувають 326 прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, в яких виховується 1045 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Вивезено на територію рф 13 ПС і ДБСТ, у яких виховується 70 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Із 124 ПС і ДБСТ, у яких виховується 220 дітей-сиріт і дітей, поз-

бавлених батьківського піклування, немає зв'язку.

Неврегульованими залишалися такі питання, як затримка виплат і брак грошових коштів; зруйноване житло та відсутність компенсації за нього; розміщення евакуйованих родин та вирішення побутових проблем ПС і ДБСТ.

Станом на 01.10.2022, за оперативними даними обласних департаментів соціального захисту, внаслідок руйнування втрачено житлові приміщення 18 прийомних сімей та 12 дитячих будинків сімейного типу. До прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу тимчасово влаштовано 107 внутрішньо переміщених дітей.

“ «Я сподіваюся, що планується створення нових будинків для тих сімей, чиї житлові приміщення зруйновані. І це буде досить активне переміщення людей із територій, які охоплені руйнацією та війною. Скажу вам, у Харківській області три будинки сімейного типу знищені зовсім. Будинки куплені коштом державного бюджету. І сьогодні їх просто не існує. Тобто тепер або сім'ї живуть десь і чекають, коли відновиться їхній будинок, або створюють новий будинок десь».

Із інтерв'ю з експертом

Відповідно до законодавства супровід СФВ здійснює громада, яка їх створила, тож при переміщенні вихователі ПС і ДБСТ не можуть автоматично перереєструватися й стикаються з проблемою відсутності/обмеженості соціального супроводу на новому місці проживання.

“ «Це справді законодавча така дірка. Служба, куди приїхали ці люди, каже: «Ні, вони в нас не зареєструвалися, ми просто знаємо, що вони в нас такі є». — «Ок, чому ви їм не призначите якийсь супровід?» — «А чому ми повинні призначати? Їх же створила така-то громада. Це вони їх мають супроводжувати». А їх створила громада в Луганській області, наприклад, чи там у Донецькій області, де ведуться бойові дії. Тобто звідти вже супроводу немає, а тут ще немає».

Із інтерв'ю з експертом

Слід зазначити, що організація соціального супроводу і до війни потребувала значного реформування. На сьогодні бракує фахівців для забезпечення належного супроводу у зв'язку з їх евакуацією до безпечних регіонів. Натомість евакуйованих ПС і ДБСТ, які потребують допомоги, побільшало. За інформацією експертів, щороку кількість СФВ зменшується саме через від-

сутність якісного соціального супроводу сімей. Під час війни ця ситуація може погіршитися.

“ «Якщо ми беремо сім'ю опікунів, піклувальників, то в них обов'язковий супровід у перший та останній роки функціонування. Приймозна сім'я, ДБСТ під супроводом перебувають постійно. Але цей супровід передбачає оцінку потреб сім'ї, розробку плану надання допомоги дітям і батькам. Здійснює супровід фахівець із соціальної роботи. Не у всіх центрах є на сьогоднішній день психологи, хоча в штатний розпис вони давно введені. Ну й відповідно не всі можуть надати настільки кваліфіковану допомогу, яка там потрібна».

Із інтерв'ю з експертом

Висновки

Головними потребами внутрішньо переміщених сімей є працевлаштування (41%), пошук житла (36%) та потреба в теплих речах (34%). Також актуальним питанням є отримання грошової допомоги від держави (30%). Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу потребують передусім постійного місця проживання. Наявне житло часто є замалим, особливо для ДБСТ, що призводить до появи таких проблем, як порушення приватності, відсутність у дитини особистого простору, брак місця для зберігання одягу та речей. У більшості досліджених груп є потреба в ремонті та облаштуванні житла меблями, технікою, зокрема й для обігріву, а також у побутових речах (постільній білизні, рушниках, ковдрах, засобах для прибирання тощо). Часто в ПС і ДБСТ немає умов для організації онлайн-навчання: сімом сім'ям бракує техніки, чотирьом не вистачає столів, стільців та настільних ламп або вони потребують заміни.

Матеріальне становище сімей, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу здебільшого є таким, що дає змогу задовольнити лише нагальні потреби. Сім'ї витрачають гроші на комунальні послуги, оренду, харчі, одяг, шкільне приладдя, ліки, транспорт тощо. Але доводиться економити на дозвіллі та розвагах для дітей. Деяким сім'ям не вистачає також на забезпечення харчової різноманітності й купівлю дорожчого порівняно з літнім зимового одягу та взуття для дітей.

Для половини сімей та більшості СФВ основним джерелом доходу є державні соціальні виплати й адресна грошова допомога переселенцям. Деякі сім'ї відзначили затримання виплат і труднощі з відновленням/оформленням документів, що також призводить до недоотримання грошової допомоги.

Окрім гуманітарних потреб у довготривалому житлі та засобах існування сім'ї говорили про такі наслідки війни, як відсутність/обмеженість очних соціальних контактів та відпочинку дітей. Дистанційне навчання, регулярні повітряні тривоги, втрата очних контактів із друзями та рідними через переїзд, економія на дозвіллі та відпочинку призвели до того, що діти часто проводять час вдома й здебільшого втратили свої звичні дозвіл-ліві активності: відвідування творчих, музичних, танцюваль-

них гуртків, спортивних секцій, дитячих розважальних центрів тощо. Особливо складно тим сім'ям, які переїхали в невеликі населені пункти, де майже не проводяться заходи та заняття з дітьми.

Третина переселенців (33%) зазначила, що стикалася з упередженим ставленням до себе через статус ВПО. Більшість (64%) відчувала дискримінацію від незнайомих людей у громадських місцях. 28% стикалися з упередженим ставленням під час працевлаштування, 21% — під час спроб орендувати чи купити житло. 14% батьків відчули нерівне ставлення в побутових відносинах із родичами та сусідами. 29% зіткнулися з упередженим ставленням під час отримання тих чи інших послуг (освітніх, медичних, соціальних, правових) у новій громаді, а також у висловлюваннях представників місцевої влади. 5 із 10 СФВ також зіткнулися з упередженим ставленням до себе після переміщення. За словами вихователів, це здебільшого пов'язано з мовним бар'єром у дітей. Особливо це відчувають сім'ї, які перемістилися в західні області України. Вони розуміють українську мову, але не мають навички говорити нею. Також діти з прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу іноді піддаються подвійній дискримінації через свій статус із боку однолітків та сусідів.

Більшість батьків і батьків-вихователів розмовляють із дітьми щодо поведінки в ситуації насильства та цькування. На їхню думку, ця тема є ширшою й стосується захисту власних прав, формування довірливих стосунків у сім'ї, проговорювання реакцій на агресивні дії чи булінг із боку однолітків чи дорослих.

Опитування засвідчило, що психоемоційний стан дітей батьки оцінюють у середньому в 7,2 бала з 10. Водночас чверть дітей (24%) отримала оцінку 5 балів і менше. Абсолютна більшість дітей-переселенців пережила стресові події та ситуації. 77% зіткнулися з обстрілами і бомбардуваннями, 73% перебували в сховищі. Розлуку з близькими пережили 53% дітей, переїзд під обстрілами — 45%. 27% маленьких українців жили в окупації, 24% бачили пошкодження та руйнування житла на власні очі. 18% не могли отримати необхідні ліки, 12% — невідкладну медичну допомогу. 15% через черги виїжджали з тимчасово окупованих територій більше ніж 12 годин. 8% батьків зазначили, що їхні діти пережили голод та/або відсутність доступу до пит-

ної води, ще 8% повідомили про смерть рідних або близьких. 4% дітей довелося проходити через фільтраційні табори.

Значна частина сімей та СФВ не виїхала одразу після початку повномасштабної війни. Багато хто жив ще кілька тижнів чи навіть місяців у небезпеці. У глибинних інтерв'ю батьки зазначали, що саме через неможливість виїзду з тимчасово окупованих територій або територій, де велися активні бойові дії, діти пережили найбільший стрес.

Більшість батьків помітили зміни в поведінці дітей від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Так, 42% зазначили, що їхня дитина постійно або часто сумує. Кожен четвертий опитаний (25%) розповів про проблеми зі сном, кожен п'ятий — про труднощі з концентрацією уваги на одному виді діяльності (21%) й про те, що лякається незначного (19%). Більш як третина батьків (37%) зазначила, що дитині дуже потрібне або радше потрібне відвідування психолога, 21% — що радше не потрібне, 38% — що взагалі не потрібне. Відвідували або відвідують психолога 22% внутрішньо переміщених дітей. Більшість із них (61%) отримують психологічну допомогу в громадській організації чи фонді, 34% — у державній установі, 8% — у приватного психолога, 3% — у школі. 50% зазначили, що точно бачать ефект від психологічної допомоги для дитини. Радше помічають позитивний вплив 29% ВПО. 11% не відчують або радше не відчують жодного ефекту. Власний психоемоційний стан батьки оцінили в 6,5 бала з 10. Лише кожен третій дорослий оцінив свій стан у 8 балів і вище. 80% батьків-переселенців вважають, що в них немає потреби відвідувати психолога. 20% потребують психологічної допомоги, проте отримують її лише 5% опитаних. У глибинних інтерв'ю більшість батьків зазначали, що почуваються нормально, проте згодом додавали, що дуже часто їх турбують підвищена тривожність, страх гучних звуків, проблеми зі сном, слабкість, головні болі та інші прояви пережитого стресу. Деякі батьки також розуміють, що їхній психоемоційний стан може позначатися на дитині, тому намагаються стежити і за власними емоціями та станом здоров'я.

Що стосується прийомних сімей і ДБСТ, то, за словами вихователів і дітей, пережитий стрес істотно позначився на їхньому фізичному та психоемоційному стані. Дітям і зараз важко прийняти зміни, вони сумують за минулим життям, постійно

контактують із людьми, які залишилися в рідному місці проживання. Все це викликає переживання й тривогу. Одна дівчина розплакалася під час інтерв'ю, коли згадувала свій дім. У половині відвіданих сімей діти спілкуються або спілкувалися з психологами після початку повномасштабної війни. Ті сім'ї, які отримували психологічні послуги, відгукуються про них здебільшого позитивно і бачать ефект від занять із дітьми. На думку експертів, психологічні потреби прийомних сімей та ДБСТ пов'язані не тільки з війною, а й із попередніми травмами життя та виховання дітей, тому вони більшою мірою потребують уваги психологів і соціальних працівників.

Також важливо було оцінити обізнаність внутрішньо переміщених сімей щодо отримання соціальних, психологічних та психіатричних послуг на новому місці проживання. Найбільше вони обізнані щодо місця отримання консультацій у разі виникнення складних життєвих обставин (55%). Менш як половина знає, де можна отримати допомогу у випадку домашнього насильства (47%) та консультацію психолога/психотерапевта (43%). Найменше батьків обізнані в тому, куди можна звернутися, якщо знадобиться допомога психіатра (28%).

Майже всі відвідані прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу контактують одразу з кількома соціальними службами. Соціальні служби, які здійснювали супровід сімей до переміщення, тією чи іншою мірою і надалі цікавляться станом їхніх справ. Але ступінь залученості до проблем ПС і ДБСТ досить різний. Здебільшого це фіксація місцеперебування сім'ї та питання, пов'язані з документами, рідше сприяння в організації евакуації та гуманітарної допомоги. Соціальні служби приймаючих громад також тією чи іншою мірою долучаються до ведення прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, але не ставлять їх на облік за новим місцем проживання. Подекуди сприяють отриманню одягу та побутових речей, надають консультації, допомагають стати в чергу на житло, організовують психологічну підтримку сім'ї.

Водночас соціальний супровід сімейних форм виховання загалом залишається на досить низькому рівні. Передусім це є наслідком значного скорочення соціальних працівників в Україні. Частково ситуація також ускладнюється децентралізацією та повільним процесом створення системи соціальних послуг у

громадах. У значній частині ОТГ такі послуги можуть просто не надаватися. Часто соціальний супровід залежить від людського фактора та організації роботи в конкретній службі. Особливо це позначається на сім'ях, де є діти з інвалідністю або з особливими освітніми потребами. Оцінка індивідуальних потреб дитини, її стан здоров'я та план реабілітації часто є формальними, через що сім'ям буває складно отримати належний медичний супровід, реабілітаційні послуги та інклюзивне навчання для дітей.

У більшості відвіданих ПС і ДБСТ панують добрі, сімейні стосунки між дітьми та дорослими. Діти звертаються до прийомних батьків і батьків-вихователів як «тато» та «мама». Між собою також мають дружні стосунки, відпочивають разом і допомагають одне одному в побуті. Водночас в одному ДБСТ було виявлено ознаки інституційного виховання та психологічного тиску на дітей, а саме досить авторитарний режим і стиль спілкування матері-виховательки.

Що стосується законодавчих змін, спрямованих на захист дітей в умовах війни, то було розроблено механізм тимчасового влаштування дітей, спрощено процедуру влаштування дітей під опіку чи піклування родичів, розширено форми тимчасового влаштування тощо. Водночас ускладнився контроль за дотриманням прав дитини через незаконне вивезення (чи залишення) на не підконтрольну Україні територію або до російської федерації. Потребують подальшого врегулювання питання евакуації СФВ і належного соціального супроводу переміщених ПС і ДБСТ у приймаючих громадах.

СОС Дитячі містечка в Україні
Харківський інститут соціальних досліджень

Більше інформації на

<https://sos-ukraine.org> та <https://khisr.kharkov.ua>

